

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

**на тему: ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МОТИВАЦІЙНОГО
КОНСУЛЬТУВАННЯ В ПРОЦЕСІ ВИПРАВЛЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ,
ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У КОНФЛІКТІ З ЗАКОНОМ**

Виконав: студент II курсу
групи: 8.0539-2з
спеціальності: 053 Психологія
освітньої програми: 053 Психологія
Мотильов Іван Георгійович
Керівник: к.психол.н., доцент кафедри
психології Паскевська Ю.А.
Рецензент: к.пед.н., доцент кафедри
психології Пономаренко О.В.

Запоріжжя
2020

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра психології
Рівень вищої освіти магістр
Спеціальність 053 Психологія
Освітня програма Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

к.психол.н., доцент. Н.О. Губа

« ____ » _____ 2020 р.

З А В Д А Н Н Я

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТОВІ (СТУДЕНТЦІ)

Мотильова Івана Георгійовича

1. Тема роботи Психологічні особливості мотиваційного консультування в процесі виправлення неповнолітніх, які перебувають у конфлікті з законом керівник роботи Паскевська Ю.А., к.психол.н., доцент кафедри психології затверджені наказом ЗНУ від «14» липня 2020 року № 1032-с
2. Строк подання студентом роботи _____
3. Вихідні дані до роботи аналіз психолого-педагогічної літератури
4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) провести аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми, що вивчається, на основі якої виявити теоретичні і експериментальні підходи до проблеми використання мотиваційного консультування в процесі виправлення неповнолітніх, які перебувають у конфлікті з законом; розкрити психологічний аспект мотиваційного консультування; проаналізувати психологічні особливості неповнолітніх, які перебувають у конфлікті з законом; розглянути мотиваційне консультування, як основу процесу виправлення; обґрунтувати ефективність мотиваційного консультування неповнолітніх, які перебувають у конфлікті з законом.

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень)
3 рисунка

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада Консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
Вступ	Паскевська Ю.А., доцент		
Розділ 1	Паскевська Ю.А., доцент		
Розділ 2	Паскевська Ю.А., доцент		
Розділ 3	Паскевська Ю.А., доцент		
Висновки	Паскевська Ю.А., доцент		

7. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	січень-березень 2020 р.	Виконано
2	Робота над вступом	березень 2020 р.	Виконано
3	Робота над першим розділом	квітень-травень 2020 р.	Виконано
4	Робота над другим розділом	вересень-жовтень 2020 р.	Виконано
5	Написання висновків	жовтень 2020 р.	Виконано
6	Передзахист	листопад 2020 р.	Виконано
7	Нормоконтроль	листопад 2020 р.	Виконано

Студент _____ І.Г. Мотильов

Керівник роботи (проекту) _____ Ю.А. Паскевська

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ О.М. Грединарова

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота магістра: 91 сторінка, 3 рисунка, 50 джерел, 3 додатка.

Об'єкт дослідження - дослідження є вивчення процесу виправлення неповнолітніх, які перебувають у конфлікті з законом.

Предмет дослідження - питання використання мотиваційного консультування, як основоположного етапу процесу виправлення; особливості мотиваційного консультування неповнолітніх, які перебувають у конфлікті з законом; специфічні методи проведення мотиваційного консультування та додаткові вимоги до особи консультанта.

Мета роботи – проаналізувати ефективність впровадження та використання мотиваційного консультування, як інструменту виправлення неповнолітніх, які перебувають у конфлікті з законом.

Гіпотеза дослідження: передбачаємо, що використання мотиваційного консультування сприятиме збільшенню мотивації неповнолітніх до про соціальних типів поведінки

Методи дослідження: теоретичні: історико-генетичний метод, класифікація та систематизація наукових джерел; емпіричні: спостереження; узагальнення; метод вивчення (аналізу) продуктів діяльності.

Наукова новизна: з огляду на реформаційні тенденції, що стосуються процесу виправлення та ресоціалізації осіб, які перебувають у конфлікті з законом, та перевага покарання без позбавлення волі, свідчать про необхідність нових методів роботи з правопорушниками.

Галузь використання: уповноважені органи з питань пробації, сектори/відділи ювенальної превенції, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, служба у справах дітей, громадські організації-партнери.

МОТИВАЦІЙНЕ ІНТЕРВ'ЮВАННЯ, МОТИВАЦІЙНЕ
КОНСУЛЬТУВАННЯ, ЕМПАТІЯ, АМБІВАЛЕНТНІСТЬ, РЕФЛЕКСІЯ, ОПР,
ПРОБАЦІЯ, ДЕВІАНТНА ПОВЕДІНКА.

SUMMARY

Motylov I. Psychological peculiarities of motivational counseling in process of correction of juvenails in conflict with the law.

The qualifying work consists of an Introduction, 3 Chapters, Conclusion, References (50 items, 13 of foreign origin), 3 appendices on 14 pages. The qualifying work volume is 110 pages, 82 of them - the main text.

The qualification work provides a theoretical overview and describes the analysis of problematic elements of motivational counseling of minors who are in conflict with the law.

The research object: motivational counseling as a tool in the process of correcting minors who are in conflict with the law.

The research subject: psychological features of motivational counseling in the process of correcting minors who are in conflict with the law.

The research goal: is to analyze the effectiveness of the introduction and use of motivational counseling as a tool to correct minors who are in conflict with the law.

The research task are:

1. To analyze the psychological and pedagogical literature on the problem under study, on the basis of which to identify theoretical and experimental approaches to the problem of using motivational counseling in the process of correcting minors who are in conflict with the law.

2. To reveal the psychological aspect of motivational counseling.

3. Analyze the psychological characteristics of minors who are in conflict with the law.

4. Consider motivational counseling as the basis of the correction process.

5. To substantiate the effectiveness of motivational counseling for minors who are in conflict with the law

Chapter 1 "The concept of motivational counseling as an effective tool for the correction process" defines the main elements of motivational counseling, generalization of possible methods of its implementation.

Chapter 2 "Psychological features of minors in conflict with the law" reveals the possible causes of illegal behavior of minors in conflict with the law, and discusses the tool of screening the identity of minors to determine their existing criminogenic needs.

Chapter 3 "Analysis of the effectiveness of motivational counseling of minors in conflict with the law" analyzes the use of a transtheoretical model of behavior change in the process of correcting minors in conflict with the law. The method of reflection is considered and the advantages of motivational counseling in the process of correction and resocialization are determined.

Key words: motivational interviewing, motivational counseling, empathy, ambivalence, reflection, resistance, probation, deviant behavior.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. КОНЦЕПЦІЯ МОТИВАЦІЙНОГО КОНСУЛЬТУВАННЯ, ЯК ДІЄВОГО ІНСТРУМЕНТУ ПРОЦЕСУ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ	10
1.1. Поняття та принципи мотиваційного консультування	10
1.2. Процеси та прийоми мотиваційного консультування	19
РОЗДІЛ 2. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У КОНФЛІКТІ З ЗАКОНОМ	28
2.1. Складові протиправної поведінки неповнолітніх, які перебувають у конфлікті з законом	28
2.2. Скринінг особистості неповнолітніх, які перебувають у конфлікті з законом	43
РОЗДІЛ 3. АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ МОТИВАЦІЙНОГО КОНСУЛЬТУВАННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У КОНФЛІКТІ З ЗАКОНОМ	56
3.1. Використання транстеоретичної моделі змін поведінки під час мотиваційного консультування	56
3.2. Валідність методу рефлексії в процесі проведення мотиваційного консультування.....	79
ВИСНОВКИ	83
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	86
ДОДАТОК А	92

ВСТУП

Актуальність дослідження. Починаючи з 1 липня 2020 року набули чинності зміни до Кримінального кодексу України, разом з якими збільшуються штрафні санкції, поряд із злочинами з'явилися проступки, а також у багатьох санкціях додається позбавлення волі, як альтернативне покарання. З огляду на те, що за стратегією реформування пенітенціарної системи України передбачається зменшення кількості установ виконання покарань, а отже перевага буде віддаватись покаранням, не пов'язаним із позбавленням волі, виконання більшості з яких покладено на уповноважений орган з питань пробації.

Отже, можна констатувати, що перспективи виправлення засуджених за кримінальні правопорушення вимагатимуть відповідних інструментів роботи безпосередньо з мотивацією та перенаправленням її з протиправного напрямку на соціально-прийнятний/законослухняний. Законодавець визначив три види пробації: досудова, наглядова та пенітенціарна. Якщо перші два види можуть бути пов'язані між собою та забезпечують ефективне виправлення суб'єктів пробації, то пенітенціарна вимагає посиленої роботи в установах виконання покарань та роботи після звільнення (реінтеграція в суспільство).

Об'єкт дослідження – мотиваційне консультування, як інструмент процесу виправлення неповнолітніх, які перебувають у конфлікті з законом.

Предмет дослідження - питання використання мотиваційного консультування, як основоположний етап процесу виправлення; особливості мотиваційного консультування неповнолітніх, які перебувають у конфлікті з законом; специфічні методи проведення мотиваційного консультування та додаткові вимоги до особи консультанта.

Мета роботи – аналіз ефективності впровадження та використання мотиваційного консультування, як інструменту виправлення неповнолітніх, які перебувають у конфлікті з законом.

Гіпотеза дослідження: передбачаємо, що використання мотиваційного консультування сприятиме збільшенню мотивації неповнолітніх до про соціальних типів поведінки

Завдання дослідження:

1. Провести аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми, що вивчається, на основі якої виявити теоретичні і експериментальні підходи до проблеми використання мотиваційного консультування в процесі виправлення неповнолітніх, які перебувають у конфлікті з законом.

2. Розкрити психологічний аспект мотиваційного консультування.

3. Проаналізувати психологічні особливості неповнолітніх, які перебувають у конфлікті з законом.

4. Розглянути мотиваційне консультування, як основу процесу виправлення.

5. Обґрунтувати ефективність мотиваційного консультування неповнолітніх, які перебувають у конфлікті з законом.

Методи дослідження: теоретичні: історико-генетичний метод, класифікація та систематизація наукових джерел; емпіричні: спостереження; узагальнення; метод вивчення (аналізу) продуктів діяльності.

Наукова новизна: з огляду на реформаційні тенденції, що стосуються процесу виправлення та ресоціалізації осіб, які перебувають у конфлікті з законом, та перевага покарання без позбавлення волі, свідчать про необхідність нових методів роботи з правопорушниками. Особливу увагу приділяють особам, які обвинувачуються або засуджені за вчинення кримінальних правопорушень у віці від 14 до 18 років.

Згідно з дослідженнями останніх років, виявлено ряд особливостей і факторів у розвитку та становленні дитини, що спричиняють формування у неї протиправної поведінки, а в подальшому – скоєння повторних правопорушень

(згідно офіційних даних ГУНП в Запорізькій області з загальної кількості правопорушників, неповнолітні: 2017 рік – 240, 2018 рік – 168, 2019 рік – 148). Але зниження показників злочинності неповнолітніх пов'язано більше з показниками народжуваності – порівняння показників народжуваності населення дозволяють простежити певну залежність між кількістю народжених осіб за певний період часу і майбутньою кримінальною активністю частини неповнолітніх осіб.

У зв'язку з вищевикладеним, Україну чекає різке збільшення кількості неповнолітніх правопорушників, а отже постає питання ефективності органів з питань пробації в процесі їх виправлення.

Практична значущість: полягає в розробці ефективної методики та підготовки працівника органу пробації для використання спеціальних знань та навичок щодо проведення оцінки ризику вчинення повторного кримінального правопорушення і формування внутрішньої мотивації неповнолітніх до змін у поведінці. Тема мого дослідження пов'язана з визначенням проблемних елементів мотиваційного консультування неповнолітніх, які перебувають у конфлікті з законом, та практичне дослідження нових аспектів, які зможуть допомогти у вирішенні питання виправлення та ресоціалізації.

Слід зазначити, що теперішнє пробації передбачає не лише чітке виконання норм законодавства, але й соціально-виховний аспект роботи та дослідження психологічних особливостей неповнолітніх, факторів, які впливають на вчинення правопорушень. Більшість факторів, вчинення повторного кримінально правопорушення, можливо визначити шляхом отримання інформації з навчальних закладів, соціальних служб, поліції та безпосередньо від неповнолітнього та його батьків, але частина факторів, таких, як особисті якості та поведінка або ставлення до правопорушень, є суттєвим аспектом ризику формування антисоціальної поведінки. У зв'язку з чим, визначення ефективних методів роботи з неповнолітнім та подальшим мотивуванням його до позитивних змін є основним завданням працівника органу пробації.

Структура та обсяг роботи. Складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел з 50 найменувань та трьох додатків на 10 сторінках. Загальний обсяг основного тексту - 91 сторінку. Робота містить 3 рисунка.

РОЗДІЛ 1

КОНЦЕПЦІЯ МОТИВАЦІЙНОГО КОНСУЛЬТУВАННЯ, ЯК ДІЄВОГО ІНСТРУМЕНТУ ПРОЦЕСУ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ

1.1. Поняття та принципи мотиваційного консультування

Європейський та євроатлантичний курс України, закріплений Конституцією України, передбачає приведення норм і стандартів життя українського суспільства до міжнародно-встановлених норм та правил. Не виключенням є і питання перевиховання та подальшої ресоціалізації неповнолітніх, які перебувають у конфлікті з законом, оскільки це майбутнє нашої країни, яке необхідно направити в позитивному напрямку та допомогти у визначенні вірних соціально-направлених пріоритетів та цінностей. Зазначений процес є кропітким та потребує відповідного рівня підготовленості персоналу органу пробації, як представника держави. Вимоги, які ставляться до працівника нової формації передбачає ряд професійних та особистісних якостей, підкріплених належним рівнем професіоналізму та компетентності.

У процесі історичного розвитку людство використовувало два основних способи протидії злочинності: покарання за вчинений злочин та профілактику злочинів. Вперше питання профілактики злочинів порушив один із основоположників кримінології - італієць Чезаре Беккарія у книзі «Про злочини і покарання», яка вийшла у 1764 році. З розвитком людства діяльність, яка здійснюється у сфері охорони правопорядку, зазнавала значних змін. Заходи кримінального покарання почали співвідноситися із профілактичними заходами, причому у багатьох країнах світу, зокрема і в Україні, саме профілактичним заходам надається пріоритетний напрям.

Думку про те, що профілактика злочинності повинна мати пріоритет перед каральною політикою держави, висловив ще Платон у IV ст. до н.е. Але,

ідеального світу не існує, отже питання покарання за вчинення правопорушень потребує постійного вдосконалення та створення умов для ефективного процесу виправлення осіб, які перебувають у конфлікті з законом. Покарання повинно займати балансуєчу позицію в частині принципів невідворотності покарання та диференційованого/індивідуального підходу. Це означає, що процес виправлення особи, потребує не тільки покарання в класичному значенні, але й ефективної соціально-виховної роботи.

В 2015 році Україна зробила значний крок в напрямку запровадження нової системи виправлення осіб, які перебувають у конфлікті з законом, прийнявши Закон України «Про пробацію» [28]. Пробація – система наглядових та соціально-виховних заходів, що застосовуються за рішенням суду та відповідно до закону до засуджених, виконання певних видів кримінальних покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинуваченого [28].

Тобто, прийняття вищевказаного закону стало першим кроком до початку змін не тільки в процесі виконання покарань, але і в процесі виправлення осіб, засуджених до покарань не пов'язаних із позбавленням волі. Розуміння процесу виправлення отримало чітке направлення та передбачає збільшення роботи над мотивацією до позитивних змін. Для того, щоб допомогти людям припинити вчиняти кримінальні чи адміністративні правопорушення, ми повинні зрозуміти чому вони продовжують робити те, що порушує наші закони. Змінити те, як людина думає, завжди було і буде складно. Особливо це відноситься до категорії неповнолітніх, які перебувають у конфлікті з законом, психіка яких ще формується, а ціннісна база є досить «сирою». Просто казати як треба себе вести та яка поведінка є соціально-прийнятною є неефективним та безрезультатним процесом, який лише втомлює та інколи, навіть, провокує. Процес виправлення, в нинішніх умовах, передбачає допомогу та сприяння формуванню позитивних змін.

Для виконання поставлених завдань та функцій необхідною є відповідна служба, яка складається з кваліфікованого персоналу та впроваджених дієвих

механізмів та інструментів, направлених на ефективне виправлення та ресоціалізацію. Такою службою в Україні є Державна установа «Центр пробації» з філіями та органами пробації на місцях.

Сучасна пробація розповсюджена практично в усіх частинах світу. Виникла пробація в першій половині XIX ст. як національний інститут англійського кримінального права, з кінця XX ст. вона набула поширення в США, Великій Британії, Німеччині, Франції, Канаді, Австралії, Новій Зеландії, Японії, Бельгії, Нідерландах. Нині досить популярна пробація в державах Північної Європи: Швеції, Данії, Норвегії. Причини такої поширеності пробації пояснюються тим, що вона належить до гуманних та ефективних кримінально-правових засобів, спрямованих на виправлення злочинця та запобігання правопорушенням.

Пробація в Англії набула досить широке застосування: в кінці 90-х років XX ст. накази на пробацію почали виноситися приблизно стосовно 10% обвинувачених. Це - значний відсоток, який свідчить: гуманні методи поводження з правопорушниками набувають значного поширення у Великій Британії.

Беззаперечний інтерес становить також те, що утримання тюрем обходиться суспільству набагато більше, ніж фінансування діяльності системи пробації. Наприклад, у 1990 р. витрати на службу пробації становили приблизно 245 млн фунтів стерлінгів. На тюрми було витрачено 902 мільйони. В середньому на виконання одного наказу про пробацію в 1990 р. було витрачено 1,11 тис. фунтів стерлінгів. Річні витрати на одного ув'язненого в тому ж році дорівнювали 16,7 тис. фунтів стерлінгів .

Отже, фінансово-економічні витрати пробації набагато нижчі від аналогічних на тюремну систему загалом. Безумовно, непотрібно абсолютизувати цей фактор, однак у поєднанні з гуманністю впливу на правопорушника цінність пробації виявляється досить відчутно [9].

В процесі свого становлення, ще з 2011 року елементи пробації (певні механізми та інструменти роботи) впроваджувались та апробовувались на

практиці в діяльності кримінально-виконавчих інспекцій України. Більша частина запропонованих інструментів роботи з суб'єктами пробації вдосконалюються і зараз, але так званий «кістяк» формувався на протязі багатьох років кропіткої праці.

Як зазначалось раніше, покарання вже не передбачає лише караючу складову, у зв'язку з чим інструменти роботи з суб'єктами пробації направлені на переосмислення власної поведінки та адаптацію до нових її моделей.

Нині метою побудови в Україні ефективно діючої системи органів кримінальної юстиції щодо неповнолітніх є додержання законності, обґрунтованості та справедливості кожного ухваленого рішення щодо неповнолітньої особи, яка потрапила в конфлікт із законом, пов'язаного з її перевихованням та подальшою реінтеграцією й соціальною підтримкою.

Із запровадженням у 2015 році органів пробації розпочалось активне запровадження таких відомих у всьому світі інструментів, як мотиваційне консультування, про соціальне моделювання, запровадження апробаційних програм, когнітивно-поведінкове втручання та ін.

Для вирішення вищевказаних завдань з 2017 року в Україні створено 14 секторів (центрів) ювенальної пробації, головною метою яких є впровадження й реалізація пробаційних програм на основі міжнародних стандартів щодо захисту інтересів держави, суспільства та людини з використанням заходів, націлених на виправлення засуджених (умовно-засуджених) неповнолітніх осіб віком від 14 до 18 років, профілактику й запобігання вчиненню ними повторних кримінально-караних діянь. Сектори ювенальної пробації за стандартом ефективної моделі ювенальної пробації, відповідно до даних Міністерства юстиції України, втілюють свої завдання та функції у формі оцінювання ризиків і потреб неповнолітніх, складають досудову доповідь щодо таких осіб, розробляють методики гендерно-орієнтованої роботи з неповнолітніми, когнітивно-поведінкового підходу, мотиваційного консультування. Михайлова І. зазначає, що ключовий момент ювенальної пробації - ресоціалізація й виправлення засуджених неповнолітніх – відбувається в громаді, без ізоляції

від суспільства, відриву від сім'ї, спілкування з однолітками, що запобігає завданню шкоди психоемоційному стану особи та не призводить до деформації свідомості й цінностей [25].

Концепція мотиваційного консультування розроблена на основі досвіду, отриманого під час роботи з людьми, залежними від алкоголю. Вперше вона була описана Міллером у 1983 році в журналі «Поведінкова психологія» як декілька підходів. Ці підходи були об'єднані і представлені як клінічна методика у фундаментальній праці Міллера і Рольніка, опублікованій 1991 року. Означену методику одразу ж опанували практичні психологи для роботи зі споживачами ін'єкційних наркотиків. На сьогодні абсолютно зрозуміло, що методика ефективна не лише у роботі з наркозалежними, а й з іншими категоріями клієнтів, які вирішують певну проблему.

Мотиваційне консультування на сьогодні використовується для зміни поведінки клієнта і надання йому допомоги у вирішенні суперечностей між життєвими потребами і проблемною поведінкою. Мотиваційне консультування ґрунтується на виявленні та мобілізації внутрішніх цінностей і цілей. Відповідно, консультування стосується:

1. усвідомлення існування проблеми;
2. визнання потреби в змінах і готовності змінюватися;
3. пошуку шляху змін;
4. вироблення кроків щодо дотримання цієї стратегії змін.

Цей вид консультування передбачає беззастережне прийняття, тобто позитивне ставлення до клієнта, надання підтримки, визнання і повагу його вибору. Консультант ставить питання, слухає, систематизує і резюмує, скеровуючи клієнта або надаючи йому інформацію, виділяє, в першу чергу, ті моменти з бесіди, які є само мотивуючими для зміни його установок.

При проведенні мотиваційного консультування обговорюють не те, що хтось повинен зробити, а, більшою мірою, те, що хтось хоче зробити. Відповідно, консультування стосується усвідомлення існування проблеми,

визнання проблеми у змінах і готовності змінюватися, пошуку шляху змін, а потім – вироблення кроків з дотримання цієї стратегії змін.

Базові положення мотиваційного консультування:

 вияв розуміння і співпереживання:

- умова особистої зацікавленості клієнта у процесі консультування;
- рефлексивне слухання.

 посилення розбіжності – амбівалентність (внутрішні суперечності між своїми життєвими цілями і (або) цінностями і реальною поведінкою, внутрішній конфлікт «за» і «проти», невизначеність, нерішучість у прийнятті рішення при наявності декількох протилежних варіантів, конфліктна двозначність):

➤ підказує працівнику, що допоможе процесу зміни поведінки та що стоятиме на шляху;

➤ зменшує опір неповнолітнього;

➤ працівники можуть дослідити амбівалентність, використати схему змін або збалансоване рішення, в залежності від того, що вони чи неповнолітній вважають кориснішим.

 підтримка само ефективності (здатності бути експертом у власному житті та вирішувати свої проблеми/складні життєві ситуації самостійно):

➤ висловлення переконання фахівця;

➤ неповнолітній може змінитися таким чином, як він/вона цього хоче, або з такою підтримкою, яку він/вона готовий(а) отримати.

 крок назад – у разі опору:

➤ неповнолітні неохоче визнають, що їм необхідно змінити свою поведінку, їх часто важко в цьому переконати;

➤ замість конфронтації варто зробити крок назад і визнати опір неповнолітнього та його обґрунтованість.

Якщо неповнолітній чинить опір, це може означати, що:

1. фахівець спровокував його або своєю критикою, або тим, що занадто багато вимагає;

2. неповнолітній наляканий через ряд суб'єктивних причин;
3. неповнолітній мав негативний досвід;
4. неповнолітній не готовий до змін.

Мотиваційне консультування не є технікою або шляхом обману для примусу людей робити те, чого від них хоче консультант. Воно спрямоване на пробудження власної мотивації клієнта до змін. Основою сучасної теорії практики мотиваційного консультування модель «поетапних змін» поведінки, розроблена Джеймсом Прочаска і Карлом ДіКлементе [35].

Мета мотиваційного консультування – це спонукання клієнта оцінювати власне ставлення до проблемної поведінки; створення помітної суперечності між нинішньою поведінкою та важливими особистісними цілями і цінностями клієнта (амбівалентність); пошук фактів, які б свідчили, що така поведінка – це проблема; пробудження власної внутрішньої мотивації клієнта до змін.

Загалом, процес мотиваційного консультування проходить як бесіда двох добрих знайомих, це не допит і не збір інформації, а створення умов, у яких неповнолітній матиме можливість максимально висловитися, розібратися у собі, у своїх суперечностях. Завдання ж спеціаліста – знати, за допомогою яких запитань допомогти підлітку виявити ці суперечності і, коли амбівалентність виявлено, акцентувати увагу клієнта на тих аспектах, які допоможуть йому змінити поведінку.

В основі мотиваційного консультування лежить мотиваційне інтерв'ю. Вміння ставити правильні питання є ключовим, адже саме за допомогою запитань ми зможемо вести клієнта уперед до змін.

Мотиваційне інтерв'ювання – спосіб роботи, який виник через спостереження за поведінкою успішних працівників. Спочатку його використовували, щоб допомогти людям, які мали проблеми з алкоголем, але протягом останніх десятиліть цей спосіб успішно використовують для управління широким спектром залежностей, а також у кримінальній юстиції та під час роботи з психічними захворюваннями у багатьох країнах та культурах.

На сьогоднішній день проводяться численні дослідження, які демонструють ефективність мотиваційного інтерв'ювання.

Це спланований та свідомий (умисний) спосіб спілкування з клієнтами, який зменшує опір та заохочує клієнтів знайти рішення їхніх проблем самостійно. Протиставлення проблем розцінюється як мета, але не спосіб роботи. [35].

Мотиваційне інтерв'ювання – це орієнтований на клієнта стиль консультування, який визнає, що клієнт несе повну відповідальність за зміни у власній поведінці. Мета мотиваційного інтерв'ювання – допомогти клієнтові проаналізувати та подолати амбівалентність (подвійне ставлення) до зміни своєї поведінки та посилити самоефективність, що дозволить йому здійснити позитивні зміни в поведінці.

Мотиваційне інтерв'ювання, як основа мотиваційного консультування, спирається на п'ять основних принципів:

- ✚ Прояв емпатії.
- ✚ Необхідність знаходження або створення невідповідності шляхом підвищення рівня знань про негативні наслідки
- ✚ Уникнення конфронтації.
- ✚ Прийняття опору.
- ✚ Підтримка внутрішніх ресурсів.

Емпатія – це форма людського спілкування, яка передбачає уважне вислуховування, вираження співчуття і розуміння проблем клієнта настільки, наскільки це можливо, а також відображення почуттів консультанта, яке демонструє розуміння, що дозволяє клієнтові подивитись на себе по-новому і викликати бажання змінити свою поведінку. Емпатія має на увазі шанобливе ставлення до клієнта. За допомогою емпатичного ставлення можна допомогти клієнтові самому знайти шляхи вирішення своїх проблем, а не нав'язувати готові рішення та надавати рекомендації. Консультант використовує активні та рефлексивні навички слухання, щоб зрозуміти, що клієнт намагається сказати. Консультант має сприймати клієнта без критики чи звинувачень. Виявлення

невідповідностей. Мотивація до змін виникає тоді, коли клієнти бачать невідповідність між тим, де вони перебувають, і тим, де вони хочуть бути.

Консультант активно заохочує клієнта проаналізувати і виявити невідповідності між його теперішньою поведінкою та цінностями і тим, де він бажає опинитися. Одна з цілей мотиваційного інтерв'ювання – зробити акцент на цій невідповідності, доки бажання клієнта змінити свою поведінку не переважить його бажання зберегти теперішню поведінку. Аргументувати такі зміни має сам клієнт.

Протистояння та суперечка можуть спонукати неповнолітнього до опору й захисту. Наприклад, навішування ярликів на неповнолітнього (стигматизація) або вказування на його помилки замість того, щоб неповнолітній самостійно мав змогу описати свою ризиковану поведінку. Необхідно допомогти неповнолітньому подивитись на процес вирішення проблем, у якому він займає активну позицію і приймає рішення, а консультант зі свого боку цінує його ідеї і підтримує його починання.

Роль консультанта полягає в тому, щоб зменшити опір з боку неповнолітнього, оскільки опір завадить зміні поведінки. Коли опір зростає, консультант повинен використовувати різні стратегії. Консультант не переконує неповнолітнього в протилежному, а намагається обійти момент суперечності й допомогти йому поглянути на ситуацію з іншої точки зору. Внутрішні суперечності розглядаються як нормальне явище та відверто обговорюються з неповнолітнім. Шляхи вирішення проблем зазвичай висловлює неповнолітній, а не пропонує консультант. Неповнолітній розглядається як основний ресурс у вирішенні можливих проблем.

Для людини, яка намагається знизити рівень ризикованої поведінки, самоефективність – це віра у свою здатність змінити таку поведінку й позбутися стресових чинників, що раніше призводили до її ризикованої поведінки. [10, 30]

Мотиваційне консультування базується на таких принципах, як:

- ✚ безумовне прийняття неповнолітнього та переконань, які наразі у нього сформовані;
- ✚ налагодження зворотного зв'язку з неповнолітнім, що сприятиме порозумінню;
- ✚ допомога в аналізі альтернативних рішень без моралізаторства та нав'язування власних позицій;
- ✚ стимулювання неповнолітнього до роздумів і рефлексії;
- ✚ повага до права вибору неповнолітнього.

Більшість працівників зауважують користь цих принципів, але можуть забути про них, якщо вони втомлені, знаходяться під навантаженням або мають справу зі складним клієнтом. Якщо співпраця з правопорушником була неуспішною, слід пригадати, який із даних принципів не було використано [22, 35].

Мотиваційне консультування включає спільне партнерство з суб'єктами пробації, шанобливе спонування їх власної мотивації й мудрості, повне прийняття та усвідомлення того, що в кінцевому підсумку зміна є особистим вибором кожної людини, автономією, яку не можна просто так взяти й відключити, як би цього іноді не хотілося.

1.2. Процеси та прийоми мотиваційного консультування

Деякі вчені визначають мотиваційне консультування, як вид психологічної допомоги, яка в узагальненому вигляді означає підтримку особистості. Для більшої системної роботи необхідна концептуальна схема, при опорі на яку робота з клієнтом проходить більш ефективно. При цьому можуть використовувати різні прийоми консультування. Наприклад, відкриті/закриті запитання, підтримка, рефлексія, інтерпретація, директива і т.д.[35, 50].

В основі будь-якої ефективної діяльності лежить співробітництво, у даному випадку – співробітництво персоналу органу пробації і неповнолітніх, які перебувають у конфлікті з законом. Співробітництво може бути найбільш

ефективним, якщо під час мотиваційного консультування персонал використовуватиме ряд прийомів та технік.

Оскільки в основі мотиваційного консультування лежить мотиваційне інтерв'ю, вміння ставити правильні запитання є ключовим, адже саме за допомогою запитань ми зможемо вести людину вперед до змін.

Відкриті запитання - це ті, щодо яких дослідник не пропонує респондентові переліку підготовлених відповідей, а залишає місце для відповідей у довільній формі. Ознайомлення з відповідями на відкриті запитання дають можливість соціологові відчувати проблеми людей, що стоять за цифрами звіту. Однак досвід показує, що на відкриті запитання відповідає лише третина респондентів, при цьому відповіді чи надто стереотипні, чи дуже конкретні, малоінформативні. Окрім цього, такі запитання важко обробляти.

Закриті запитання — це ті, в яких після тексту запитання пропонується віяло відповідей. Досить часто при формуванні переліку відповідей трапляються логічні помилки - порушення принципу відповідності запитання та відповідей. Це відбувається тоді, коли варіанти відповідей не відповідають ключовому слову запитання і є варіантами відповідей на інше запитання.

Найбільш поширені серед закритих запитань:

- альтернативне запитання (передбачаються відповіді "так" або "ні");
- запитання з вибірковою відповіддю (пропонуються три чи більше варіантів відповідей на вибір);
- запитання за шкалою Лайкерта (запитання з пропозицією - вказати ступінь згоди чи незгоди із сутністю зробленої заяви);
- запитання з оціночною шкалою (ознака ранжується за оцінками від "незадовільно" до "відмінно");
- семантичний диференціал (шкала розрядів між двома біполярними поняттями, на якій опитуваний обирає точку, що найбільше відповідає його сприйняттю явища).

Найбільш поширені серед відкритих запитань:

- запитання без заданої структури;

- завершене речення;
- підбір словесних асоціацій.

Відкрите запитання не передбачає короткої відповіді («так», «ні») та заохочує засудженого (ув'язненого) до розмірковувань та самоаналізу: «Як?», «Коли?», «Як Ви вважаєте, яка причина?», «Що саме Вас турбує?», «Розкажіть мені більше про...».

Не можна ставити декілька питань одночасно – дайте можливість людині відповісти, перш, ніж ставитимете наступне питання.

Завелика кількість запитань та швидкий темп розмови можуть нагадувати допит, тому намагайтеся стежити за темпом засудженого та не перевантажувати його.

Такі питання часто викликають потребу пояснювати та говорити більше, дають змогу висловитись неповнолітньому. Відповіді на відкриті питання допомагають зрозуміти внутрішню систему цінностей людини, укріплюючи колаборативний характер відносин. Відповіді неповнолітніх на відкриті питання допомагають персоналу знайти чіткий напрямок подальшого спілкування щодо вирішення проблемних ситуацій.

Сутність мотиваційного консультування полягає у поєднанні чотирьох процесів:

- залучення;
- фокусування;
- спонукання;
- планування.

Залучення – це встановлення ефективного зв'язку та робочих стосунків. Залучення – це передумова для будь-яких подальших дій. Воно не має кінцевої дати, але має чітку мету. Залучення має виняткове значення, тому що якість взаємодії між неповнолітнім і працівником безпосередньо впливає на сталість та результативність такої співпраці. Позиція неповнолітнього в більшій мірі зумовлює кінцевий результат, ніж позиція працівника, тому стиль роботи персоналу органу пробації напряду впливає на ефективність залучення.

Фокусування – це процес, за допомогою якого ви задаєте та підтримуєте конкретний напрям розмови про зміни. Неповнолітній і працівник переслідують певну мету і ця мета не завжди співпадає.

Стилі комунікації:

- Директивність: фокус визначається працівником. Хоча цей підхід за замовчуванням використовують для просування особистісних змін, він має певні обмеження.

- Слідування за неповнолітнім: бесіда будується виключно на тому, з чим прийшов неповнолітній. Цей стиль комунікації використовують під час перших зустрічей, коли важливо залучити особу до активної роботи.

- Скерування: сприяє спільному визначенню напрямів роботи як неповнолітнього так і персоналу. Цей стиль комунікації є доречним на етапі фокусування.

Спонування – підготовка неповнолітнього до змін. Саме в процесі розкриття внутрішніх якостей неповнолітнього проявляється сутність мотиваційного консультування. Етап спонування передбачає виявлення внутрішньої мотивації людини до змін.

При використанні процесу спонування необхідно мати навички:

- вміння розпізнавати «розмову про необхідність змін». А також знання щодо того, як викликати неповнолітнього на цю розмову та що говорити у відповідь;

- вміння розпізнавати «розмову про необхідність залишити все як є». Розмови про status quo – ознака амбівалентності. Коли хтось наводить аргументи на користь змін, людина схильна реагувати контраргументом з іншого боку своєї амбівалентності. Тобто, таким чином буквально відмовляє себе від змін.

Аналогічно, людина може вмовляти себе змінитись, наводячи аргументи на користь таких змін. Психолінгвіст Пол Амрайн наголошує на необхідності помітити в повсякденній мові засудженого ці сигнали амбівалентності та навчитись їх читати. Мовні сигнали варіюються від дуже низької до дуже

високої готовності до змін. Слід правильно розуміти рівень готовності засудженого до змін і працювати з ним саме на його поточному рівні мотивації, не слід прискорювати і завищувати вимоги.

Пол Амрайн виділив чотири типи висловлювань, що свідчать про його початкову готовність до змін (розмова про підготовку до змін (DARN):

- Бажання (Desire) – я хочу, мені подобається, я бажаю...
- Здатність (Ability) – я можу, я міг би...
- Причини (Reasons) – якщо..., тоді...
- Потреби (Need) – мені треба, я мушу, я повинен... [50].

Кожен з цих елементів відображає той бік амбівалентності, що підтримує зміни. Але ці елементи лише вказують на підготовку до змін, бо жоден з них, чи всі вони разом, не гарантують, що зміни стануться.

Розмова про мобілізацію до змін (CAT):

- Зобов'язання (Commitment) – намір, рішення, обіцянка. Вказує на ймовірність дії.
- Активація (Activation) – прояв волі, готовність, підготовка. Рух у напрямку зміни, але ще не зобов'язання.
- Вживання заходів (Taking steps) – зробити це. Засуджений вже вживає певних кроків у напрямку змін.

Планування – охоплює як розвинення твердого наміру змінюватись, так і розробку конкретного плану дій.

- Передбачає пильну увагу персоналу щодо рішень, які пропонує сам неповнолітній.
- Підтримує автономію неповнолітнього в прийнятті рішень.
- Сприяє висловлюванням на користь змін та підкріплює їх по мірі розробки плану дій.

Обговорення щодо цілей змін та пов'язаних планів, обмін інформацією та, як правило, визначення конкретних кроків, що вимагають або не вимагають подальшого втручання.

Рівень прогресу та вмотивованості може коливатись, що в свою чергу вимагає корегування планів, поглибленого розкриття, перефокусування та навіть повторного залучення неповнолітнього.

Характерні ознаки готовності неповнолітнього до планування:

- лунає більше висловлювань на підтримку змін, з помітним посиленням твердого наміру змінюватись (САТ);
- особа почала вживати певних кроків у напрямку змін – «зондування» ситуації;
- суттєве зменшення кількості висловлювань на користь status quo;
- демонструє рішучість;
- ставить питання про зміни.

Розробка плану – це лише початок, а не останній крок. Для ефективної соціально-виховної роботи із неповнолітніми, які перебувають у конфлікті з законом, важливим елементом є правильне формулювання цілі індивідуальної роботи. Для цього застосовують різні методики, однією з яких є постановка цілей за методикою SMART (аббревіатура, яка була введена в ужиток у 1954 році американським теоретиком менеджменту Пітером Друкером).

Суть цієї методики полягає у відповідності будь-якої цілі п'ятьом критеріям:

1. SMALL (конкретна) – перший критерій наголошує на тому, що ціль має бути чітка, не розпливчата і чітко сформульована, не викликати додаткових запитань. Формулювання цілі рекомендовано завжди розпочинати з активного дієслова, що відповідає на запитання «Що зробити?» та відображує передбачуваний процес досягнення цілі (здобути вищу освіту, стати механіком, закінчити школу тощо). Цілі мають бути проактивними, наприклад те, що підліток має робити, а не те чого він має уникати у своїх діях.

2. MEASURABLE (вимірювана) – відображає вимогу зазначення бажаного результату (відповідь на запитання: Що? Кого? Для чого?), що дає змогу оцінити, чи досягнуто ціль, та підібрати відповідний інструмент

діагностування. Наприклад, якщо ціль – закінчити школу, то індикатором досягнення цілі стане отримання атестату.

3. **ATTAINABLE** (досяжна) – при постановці цілі Ви маєте бути впевнені, що вона досяжна для неповнолітньої особи з урахуванням її наявних можливостей та ситуативних обставин. Відповідь на запитання: Як? Чим? За допомогою чого? Кого?

4. **RELEVANT** (актуальна) – четвертий критерій наголошує на важливості вибору цілі, яка має значення для самого підлітка і над досягненням якої він хоче працювати. Іншими словами, неповнолітній має психологічно погодитися з ціллю і прийняти її. Відповідь на запитання: Чому? Що зміниться?

5. **TIME-BOUND** (визначена у часі) – означає обов'язкове планування необхідного терміну реалізації поставлених цілей. Дає відповідь на запитання «Коли? За який час? З якою швидкістю?».

Отже, чим конкретнішою є ціль, тим більше складових має містити її формулювання. Як правило, процес постановки цілі розпочинається з висунення загальної мети (бажаного результату, вираженого в загальних поняттях), а далі відбувається її поступове роз'яснення і конкретизація (формулювання цілі – від загальної до конкретної) [36].

Наміри щодо впровадження мотиваційного консультування передбачають визначення конкретних кроків та готовність взяти на себе відповідні зобов'язання. Публічне зобов'язання, підтримка та самомоніторинг можуть стати підкріпленням найкращих намірів.

В основі будь-якої ефективної діяльності, зокрема, мотиваційного консультування, лежить співробітництво, у даному випадку - співробітництво персоналу органу пробації і неповнолітнього.

Співробітництво може бути найбільш ефективним, якщо під час мотиваційного консультування персонал використовуватиме ряд прийомів та технік які направлені на афірмацію (заохочення та підтримку).

Підтримка – це:

- визнання проблем неповнолітнього і тих труднощів, з якими він зіткнувся («я розумію», «я слухаю»);
- підкреслення і визнання досвіду неповнолітнього («Ви смілива людина»);
- спонукання («Ви зможете це зробити»).

Підтримка неповнолітнього розвиває і зміцнює його самостійність і впевненість, дозволяє відчувати себе впевненішим для мобілізації своїх внутрішніх ресурсів, аби вживати дії і досягти змін. Підтримка з боку персоналу включає визнання тих труднощів, які пережив неповнолітній. Підкреслення досвіду неповнолітнього, що вказує на силу, успішність, може допомогти уникнути розчарувань і втрати мотивації.

Заохочення – це:

- відзнака позитивних якостей і рис неповнолітнього;
- відзнака успішності його дій («у Вас гарно виходить», «це гарна ідея»).

Висловлювати заохочення та підтримку важливо у співпраці з будь-якими людьми, однак для неповнолітніх - це вкрай важливо та продуктивно, адже вони зрідка чують такі слова на свою адресу. Заохочуючи та підтримуючи їх, підкреслюючи їх позитивний досвід та позитивні риси під час діалогу, персонал сприяє зростанню мотивації неповнолітніх для подальшої взаємодії, сприяє встановленню довірливих стосунків.

РОЗДІЛ 2

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У КОНФЛІКТІ З ЗАКОНОМ

2.1. Складові протиправної поведінки неповнолітніх, які перебувають у конфлікті з законом

Одна з фундаментальних соціогенних потреб людини – бути особистістю. У даній потребі поєднується соціально-типове (відповідати соціальним нормам) та індивідуальне (відрізнитися від оточення своєрідністю). Вивчення психології особистості, як суб'єкта злочину стоїть на одному з перших місць в методах превентивної діяльності, допомагає глибше зрозуміти мотиви вчинків правопорушників, виявляти індивідуальність особистості.

Злочинна особистість (особистість злочинця) характеризується комплексом соціально значущих криміногенних якостей і рис, які утворюють суб'єктивно-психологічну основу злочину [6].

Вчені неодноразово порушували питання про наявність відмінностей, особливих якостей, специфічних рис, які б відрізняли злочинця від правослухняної особи. Цілком зрозумілим, на перший погляд, видається найбільш поширене твердження, що особа злочинця характеризується колом спільних рис та ознак, які притаманні лише тим, хто вчинив злочин. Проте таке визначення викликає цілком слушні зауваження. А.Ф. Зелінський заперечував проти формули: «Особа злочинця – це особа людини, яка вчинила злочин» [14]. Дійсно, особа злочинця та особа засудженого становлять відхилення від певного загальновизнаного стандарту. Але лише аналіз соціальних умов, структури суспільних відносин, форми поведінки допомагає розкрити як загальні риси. Так і типові особливості, в тому числі вказаної категорії.

Вплив соціальних умов життя та його суперечностей на характер морального формування особи молодшої людини є визначальним, тому саме в цьому треба шукати детермінанти злочинності взагалі і неповнолітньої - зокрема.

Кримінологічна детермінація є різновидом соціальної детермінації. До процесу детермінації належать причини, умови.

Детермінація включає різні зв'язки: причинно-наслідкові, кореляційні, функціональні, зв'язки стану, структурно системні тощо. Система охоплює усі три види детермінації у часі: детермінація минулого, теперішнього та майбутнього і є різновидом соціальної, статистичної (ймовірної), ідеально-цільової детермінації.

За даними філії Державної установи «Центр пробації» в Запорізькій області у I півріччі 2020 року по облікам пройшло 70 неповнолітніх осіб. Станом на 01.07.2020 року на обліку перебувало 41 неповнолітня особа (2019 рік – 40 осіб), з них 2 особи засуджені до громадських робіт, 39 звільнені від відбування покарання з випробуванням.

Чисельність засуджених неповнолітніх у віці 17 років становить 18 (44%) особи, 16 років – 13 (32%), 15 років – 8 (19%), 14 років – 2 (5%). З них 2 (5%) осіб жіночої статі, 39 осіб (95%) становлять особи чоловічої статі.

На обліках секторів ювенальної пробації перебуває 4 особи, яким виповнилось 18 років, однак соціально-виховна робота з ними проводиться як з неповнолітніми.

Станом на 01.07.2020 року з урахуванням повнолітніх на обліках УОПП перебуває 45 неповнолітніх. За тяжкістю вчинених злочинів із числа неповнолітніх, які перебувають на обліку:

- відбували покарання за злочини:
- середньої тяжкості – 18 осіб (39 %);
- тяжкі злочини – 27 осіб (61%).

17 неповнолітніх скоїли правопорушення самотійно, 28 неповнолітніх скоїли злочин в групі. 38 неповнолітніх засуджені вперше, 7 підлітків раніше

судимі. З числа перебуваючих на обліку 40 підлітків (89 %) навчаються, 5 осіб (11%) не працюють та не навчаються.

Причинами та умовами злочинності є система соціально негативних явищ та процесів, які її детермінують як свій наслідок. Причини та умови злочинності - не випадковий механічний набір детермінант злочинності, а система, тобто єдність та цілісність взаємодіючих підсистем та елементів, які розташовані в певній ієрархії та підрядності рівнів. Причини - це явища (системи), що породжують інші явища (системи) - наслідок. Причиновий зв'язок - зв'язок генетичний. При визначенні того, що було причиною, а що наслідком, треба виділити два основних елементи, один з яких "причина", а інший - "наслідок". До причин протиправної поведінки необхідно відносити соціально-психологічні детермінанти, які складаються з таких елементів, як економічна, політична, правова, побутова психологія на різних рівнях суспільної свідомості.

Взаємодія умов та причин побудована за типом детермінації минулого і теперішнього. Залежно від цього умови поділяються на дві групи: а) умови виникнення (формування) причини; б) умови забезпечення результативного процесу заподіяння .

Третім видом детермінант є корелянти. їх зв'язок з наслідком -кореляція. Це багатофакторна детермінація у масовидних системах, за допомогою якої зміни одних факторів у бік збільшення або зменшення зумовлюють зміни інших факторів. Це зв'язок відповідності, більш або менш синхронної взаємозалежності декількох явищ один від одного. У цьому зв'язку синтезуються необхідність і випадковість, можливість і дійсність, причини і наслідки, визначеність і невизначеність, однозначність і неоднозначність. Кореляційний детермінізм відіграє значну роль у явищах, до яких належить і злочинність. Визначення наявності або відсутності кореляції між явищами, що вивчаються, є обов'язковим етапом, який попереджає дослідження причинної та зумовленої детермінації.

Кожний конкретний злочин викликається не однією ізольованою причиною, а сукупністю детермінант (факторів), які діяли у різний час та в різних умовах. Але за усієї складності взаємодії цих факторів їх можна певним чином класифікувати, виокремити основні, вирішальні.

Як і кожний свідомий людський вчинок, злочин має своїм безпосереднім та найближчим джерелом суб'єктивний вольовий акт - рішучість скоїти те чи інше діяння. Вольовий акт при скоєнні злочину, як правило результат взаємодії двох груп факторів: асоціальних поглядів та установок даної особи і конкретної життєвої ситуації, в якій вона перебувала перед вчиненням злочину. Тобто, об'єктивна дійсність детермінує, визначає поведінку людини: безпосередньо (вплив ситуації) та опосередковано (попереднє формування особи). Співвідношення ролі вказаних чинників у кожному разі може бути різним. Здебільшого головну роль відіграло негативне формування особи. Саме моральне виховання є тим фактором, який визначає весь життєвий шлях людини, характер її поведінки, а інколи - і конкретні вчинки. Криміногенний вплив зовнішніх обставин може призвести до скоєння злочину лише особою, яка не володіє твердими моральними принципами. У тому разі, коли злочинний намір сформувався та людина почала скоювати злочин, її діяльність може призвести до необхідного результату лише тоді, коли у навколишній дійсності є сприятливі умови.

Психологічна структура особистості полягає у наявності певної сукупності взаємопов'язаних і взаємопідпорядкованих якостей. Виникаючи та формуючись у процесі життєдіяльності людини, ці якості утворюють своєрідну внутрішню призму, яка опосередковує зовнішні впливи на людину.

Природа особистості розглядається в межах різних психологічних підходів: теорії особистісних рис, біхевіористичному, когнітивному, психодинамічному, гуманістичному, системно-діяльнісному, історико-еволюційному та інших. У сучасній кримінології широкого визнання набула типологія, яка розмежовує типи за характером взаємодії ситуації та

особистості. В означеній типології вирізняють послідовно-криміногенний, ситуативно-криміногенний, ситуативний типи.

В основу ще однієї кримінально-психологічної типології покладено індивідуальні особливості формування й підтримання готовності до злочину та систематичність злочинної діяльності. На цій підставі вирізняють шість типів криміногенності особистості.

Перший тип характеризується стійким кримінальним потягом, спрямованим не тільки на результат, а й на процес злочину.

Другий тип характеризується первісною схильністю до злочинного способу задоволення потреби, що не обов'язково є протиправною, чи вирішення проблемної ситуації.

Третій тип характеризується прийняттям злочинної мети і способу її досягнення за вкрай сприятливих зовнішніх умов і максимальної особистої безпеки. У випадку невизначеності ситуації, наявності елементів ризику цей тип уникає вчинення злочину.

Четвертий тип характеризується внутрішнім, не безсумнівним прийняттям злочинного способу дій з огляду на обставини, які змушують діяти саме так, суб'єктивною оцінкою ситуації як безвихідної, переживанням власної потреби у чомусь як непереборної. Цей тип розглядає злочин у вигляді ризикованого, але допустимого діяння.

П'ятий тип характеризується схильністю до імпульсивних, реактивних злочинних дій, які вчиняються на тлі як нормального, так і зміненого (збудження, стрес) психічного стану, а також у стані сп'яніння й одурманення.

Шостий тип характеризується конформністю, легкою навіюваністю, прийняттям злочинної мети чи способу під вирішальним впливом референтних осіб чи групи.

Існування різних типологій особистості злочинця є цілком закономірним явищем. Спираючись на неоднакові вихідні ознаки, вони сприяють всебічному розкриттю сутності особистості злочинця. Глибина розкриття забезпечується

тим, що вирізнені типи одночасно виступають одиницями подальшого вивчення і пояснення.

За допомогою типологізації створюється своєрідна модель особистості. І це полегшує вирішення цілого ряду практичних завдань. Відповідність конкретної особи вже створеній моделі, тобто визначеному типу особистості, дозволяє зробити досить обґрунтоване припущення про суб'єктивні причини злочинної поведінки, оскільки вже відомі як притаманні даному типу особистості. Виходячи з причин типологічного характеру, можна розробити правила попереджувальної роботи з представником саме даного типу. Знання типології злочинців дає можливість виявити та аналізувати окремі типи злочинної поведінки, дозволяє пояснити цю поведінку особливостями даного типу особистості [6, 23].

Основні труднощі, з якими пов'язано формування у підлітків протиправної поведінки, виникають внаслідок неправильних стосунків у сім'ї, адже найбільш значущим є вплив на поведінку дитини саме найближчого оточення. Так, 74 % правопорушень підлітків проти особистості, скоєні дітьми, які виховувалися у родинах із насильством, 63% підлітків, засуджених за вбивство, тих, хто знущався з їх матерів. Для хлопців насильство в батьківських стосунках є однією з передумов криміналізації поведінки в ході дорослішання (зокрема, вірогідність вчинення зґвалтування підвищується на 24 %) [1, 2, 32, 33].

Правопорушення підлітків, унаслідок чого вони вступають у конфлікт із законом, часто є реакцією як на специфічний спосіб життя дорослих членів сім'ї (насильство у стосунках як між батьками, так і щодо дітей, алкоголізація чи наркотизація одного або обох батьків тощо), так і на виникнення психологічних труднощів через ряд різноманітних причин: проблеми у навчанні або у взаєминах у шкільному середовищі, розлучення батьків, переїзд до іншого місця проживання, фінансові труднощі родини, смерть одного з батьків чи братів/сестер, наявність у родині тяжко хворого та інше, що, як правило, призводить до психологічного, фізичного чи економічного насильства

з боку дорослих щодо дитини. Часто причиною скоєння правопорушення є перебування у нетверезому стані унаслідок вживання різних психоактивних речовин (алкоголю, наркотиків) [5, 6].

Спектр причин, що приводять підлітка до протиправної поведінки, достатньо широкий. Вагомою причиною конфлікту неповнолітніх із законом може бути негативний досвід дитинства, який включає біологічні і соціальні чинники. Тривалий вплив травми на погляди/цінності/переконання, думки і спосіб мислення, емоції, поведінку та дії [37, 41]. Розуміння причин, які лежать в основі складнощів зміни поведінки, дозволяє побудувати ефективну взаємодію – необхідну для виправлення підлітка. На думку Коваль Г.Ш., на формування протиправної поведінки впливають рівною мірою несприятливі соціальні явища (55 %), органічні ураження головного мозку (40 %), і менш виражений генетичний чинник (5 %) [18].

Соціально-психологічний портрет підлітка, що мають проблеми з законом формується під впливом факторів зовнішнього середовища та індивідуальних особливостей особистості підлітка. Зокрема, можна виділити такі характеристики:

1. Специфічні психологічні особливості, пов'язані з підлітковим віком:

а) акцентуації характеру підлітків. У групі неповнолітніх правопорушників більше поширені такі акцентуації характеру, що заважають ефективній соціальній адаптації та сприяють формуванню девіантної поведінки. До останніх належать наступні типи: гіпертимний, епілептоїдний (збудливий), істероїдний (демонстративний), нестійкий;

б) підліткові психологічні реакції, насамперед, реакція емансипації від виховного впливу дорослих, реакція групування з однолітками, а також реакції, пов'язані з пубертатним періодом та формуванням статевого потягу;

в) амбівалентність почуттів як характеристику підліткового віку, що пов'язана з парадоксальністю характеру підлітка, різкими коливаннями настрою, зміною апатії бурхливим протиборством, іншими протиріччями у емоціях щодо одного й того ж об'єкту чи ситуації;

г) брак функції прогнозу, що перешкоджає передбачити наслідки своїх дій (соціальні, медичні, психологічні). Більшість з неповнолітніх, які перебувають у конфлікті із законом, не володіють навичками конструктивного аналізу своєї поведінки, не прогнозують майбутнє, погано враховують свій минулий життєвий досвід, живуть сьогоденням, у них відсутні усвідомлені життєві плани;

д) нестійка, занижена самооцінка, що може слугувати поштовхом для підлітків до ризикованої поведінки та вчинення правопорушень.

2. Недостатній рівень сформованості мотиваційної та емоційно-вольової сфери, зокрема розгальмованість, підвищена збудливість, послабленість механізмів самоконтролю, страх, інші негативні переживання, неадекватність емоційних реакцій, що впливає на вибір неадаптивних моделей поведінки.

3. Високий рівень соціальної та педагогічної занедбаності, а як наслідок – соціальна дезадаптація: відсутність багатьох важливих життєвих навичок, зокрема прийняття рішень, протистояння тиску, відповідальної поведінки, недостатня сформованість комунікативних навичок тощо. Особливо небезпечним є поєднання соціальної та педагогічної занедбаності з низьким рівнем інтелектуального розвитку і високим ступенем агресивності.

4. Психічні порушення. Серед неповнолітніх правопорушників є значна кількість осіб з відхиленнями у психічному розвитку. Звичайно, йдеться не про хворобливі стани, а про граничні психічні аномалії, які не перешкоджають неповнолітньому нести відповідальність за свої вчинки.

5. Алкоголізація та наркотизація, що впливає на вибір ризикованих моделей поведінки та на успішність процесів ресоціалізації.

6. Низький загальний рівень обізнаності про здоров'я та шляхи уникнення ризиків.

Крім вищезазначених психологічних особливостей Журавель Т.В. виділяє індивідуальні особливості, які можуть впливати на формування у неповнолітніх ризикованої поведінки та до них відносять:

1. Уявлення, переконання неповнолітніх: неадекватні уявлення щодо наркотиків, їх впливу на організм, специфіки формування залежності, норм, які регулюють їх вживання; неадекватні уявлення щодо сексуального життя, зміни статевих партнерів тощо; неадекватні уявлення щодо ризику інфікування ВІЛ (іншими небезпечними інфекціями), шляхів поширення, лікування, запобігання; некоректні уявлення щодо властивостей власного організму, здоров'я та його складових, не усвідомлення небезпеки втрати здоров'я та наслідків цього для власної життєдіяльності.

2. Емоції, почуття, стани, які переживаються неповнолітніми і підштовхують їх до ризикованої поведінки: страх здаватися несправжнім чоловіком або слабкою жінкою, несучасним, сором'язливим тощо; роздратування через відчуття безперспективності, браку можливостей, свободи; бажання продемонструвати протест, зруйнувати перешкоди, привернути увагу до себе і своїх проблем; фрустрація через незадоволення потреб (зокрема, потреб у безпеці, самоствердженні тощо); переживання тривоги, нервова напруга; підвищений рівень агресивності, роздратованості.

3. Вміння, навички та стереотипи поведінки, що ведуть до збільшення ризику (у тому числі щодо інфікування ВІЛ), а також навички, яких не вистачає для безпечної життєдіяльності: досвід вживання наркотиків за допомогою ін'єкцій, схильність до частоті зміни статевих партнерів, незахищеного сексу; звички щодо подібної поведінки, адиктивна поведінка або сформована залежність; вживання наркотиків неін'єкційним шляхом, алкогольних напоїв; ранній початок статевого життя; надання або отримання сексуальних послуг за винагороду; невміння використовувати засоби запобігання інфікуванню ПСШ та ВІЛ; невміння налагоджувати конструктивні взаємовідносини з особами протилежної статі; агресивне поводження щодо осіб протилежної статі; невміння контролювати власні бажання; відсутність навичок спілкування, налагодження контакту з оточуючими, подолання конфліктних ситуацій.

4. Особистісні якості, які ускладнюють адаптацію, заважають йому обрати безпечні засоби задоволення потреб: орієнтація на гедоністичні

цінності, бажання отримати чуттєве задоволення, не докладаючи суттєвих зусиль; конформізм, нерішучість, нестійкість, невпевненість у собі, внаслідок чого ув'язнений може робити небезпечні речі під впливом групи, негативного лідера або заради самоствердження; імпульсивність, невірноваженість, конфліктність, запальність, впертість, агресивність та інші якості, що заважають об'єктивній оцінці ситуації, конструктивній взаємодії з іншими, можуть призвести до скоєння непродуманих вчинків, до сексуальної агресії, заважають навчанню у групі тощо; загальна необізнаність, неосвіченість, педагогічна занедбаність, не володіння культурою поведінки, внаслідок яких ув'язнений негативно сприймається благополучними групами однолітків, вимушений шукати підтримку в асоціальних угрупованнях.

5. Особистісні проблеми, які неповнолітній намагається вирішити або від яких «сховатися» за допомогою ризикованої поведінки: невирішені міжособистісні конфлікти; занижена самооцінка; низький статус у формальній або неформальній групі; конфлікт з другом (подругою) протилежної статі, статевим партнером; розрив відносин з близькою людиною, втрата близької людини; самотність; різка зміна умов життєдіяльності, звичного ходу життя; втрата звичного соціального статусу (в тому числі через звільнення, засудження тощо).

Особливості взаємин неповнолітнього з оточуючими, негативні впливи, яких він зазнає з боку інших: відсутність довірливих стосунків, конфлікти з батьками, неадекватна педагогічна позиція батьків; цькування, провокування, спокушання з боку однолітків; негативний приклад в найближчому оточенні; вплив норм, прийнятих у неформальній групі однолітків [12, 36]

У підлітковий період з'являється сильне прагнення до самостійності, проявляються негативізм і впертість. Підліток відчуває неухильну тенденцію суверенної самостійності і нещадного заперечення всього, що його оточує. Незважаючи на відносну короткочасність, цей період практично визначає подальшу долю кожної людини.

Саме в підлітковому віці відбувається завершення формування характеру і становлення особистості. Це відбувається під дією активного впливу соціального середовища, найближчого оточення і суспільства в цілому. Вікові особливості неповнолітніх – недолік життєвого досвіду, схильність до наслідування, труднощі правильної оцінки деяких явищ, емоційна збудливість і інше – підсилюють небезпеку засвоєння негативних поглядів і звичок у випадку потрапляння під небажаний вплив. Особливо це відбувається тоді, коли не забезпечується належний виховний вплив і контроль за поведінкою підлітків, що призводить до вчинення злочинів.

У сучасному світі є ряд причин і умов, що впливають на їх розвиток. Розглянемо детермінанти впливають на неповнолітніх з негативної сторони:

- негативний вплив у сім'ї з боку батьків та інших членів родини;
- відсутність можливості у батьків забезпечити мінімальні потреби дітей;
- негативний вплив з боку ближнього оточення;
- підбурювання з боку дорослих злочинців;
- тривале невідвідування занять;
- безпритульність, бездоглядність;
- пропаганда в ЗМІ, літературі стандартів антигромадської поведінки (наси́льство, жорстокість, наркотики, порнографія);
- комп'ютерні ігри і т. д.

Головними чинниками, які призводять до скоєння неповнолітніми правопорушення, є їх соціальна незахищеність, відсутність освіти та соціально-корисних навичок, правовий нігілізм, відсутність повноцінного піклування та виховання. За такої ситуації головним завданням є підвищення соціальної незахищеності дітей у конфлікті з законом через комплекс заходів з їх соціальної підтримки [19]

Також для більшості неповнолітніх злочинців характерне ослаблене почуття сорому, нестриманість, грубість і жорстокість. Вони емоційно невірноважені, пихаті, ледачі, вперті, нечутливі до страждань інших, у них значно ослаблені вольові якості.

Дослідження, проведені М. Хоровітсом та Ф. Джонсом, показують, що у 50-70 % осіб, у тому числі у 30 % дітей до 18 років, за життя трапляється щонайменше одна травматична подія. Систематичне вивчення реакції людини на травму відносно нове порівняно з іншими напрямками психології. Травматичний стрес почали досліджувати після війни у В'єтнамі. Виходячи з досліджень, які були проведені американськими вченими, було встановлено поширеність травм та можливість її отримання практично у будь-який момент життя. Окрім того, така реакція людини на травму буває надзвичайно складною і різною [35, 41].

Психіка людини, контактуючи з травматичними подіями, здатна проживати їх та долати (так званий феномен посттравматичного зросту) або зазнавати психологічної травматизації. Варто зауважити, що існує нормальний процес опрацювання травматичного досвіду, своєрідна «імунна система» психіки – система опрацювання стресових та травматичних подій. Разом з тим наукові дослідження свідчать, що особистість може справитися з травмою (70 % осіб не матимуть посттравматичних розладів після психотравмуючої ситуації і 50 % тих, хто отримує посттравматичні розлади, відновиться протягом року).

Травматичний досвід впливає глибинні переконання у людини про наявність тотальної небезпеки та зради в житті, а також зумовлює втрату віри впливати на світ. У неповнолітніх, які перебувають у конфлікті з законом, формуються переконання типу: «нікому довіряти не можна», «всі так і хочуть мене якось використати», «нікому не можна показувати свої істинні переживання та думки», «якщо інші дізнаються про мене більше, то перестануть зі мною спілкуватися», «я не вартий нормального ставлення», «мої зусилля нічого не варті».

Серед переважаючих психологічних станів неповнолітніх, які перебувають у конфлікті з законом, найбільш типовими є:

✚ афекти – короточасні емоційні реакції, що характеризуються бурхливим перебігом і різкими змінами настрою, сильними проявами, охоплює

людину в цілому і може переходити в порушення контролю за своїм станом, або нездатністю справитися з ним;

- ✚ настрої – довготривалий емоційний стан людини, який впливає на всі психічні процеси, прояви в діяльності;

- ✚ стресові стани – стани психічної напруги, які виникають під впливом найбільш складних умов діяльності, при особливих обставинах, при несподіваних і небезпечних умовах, необхідності ризикувати, невизначеною обстановкою і близькі до афекту, але довші за тривалістю;

- ✚ фрустрація – стійке довготривале негативне емоційне переживання, особливо сильне потрясіння, викликане крайньою незадоволеністю від реальних чи надуманих перешкод на шляху досягнення мети, що дезорганізовує свідомість людини;

- ✚ пристрасть – сильне, глибоке та довготривале переживання з яскраво вираженою направленістю на досягнення мети;

- ✚ агресивність – стан психологічної готовності до агресивних дій (фізичних, словесних або опосередкованих – чуток, пліток, інтриг, підбурювання та провокацій);

- ✚ тривожність – стан, коли переважає страх перед кимось або чимось, побоювання негативних наслідків, очікування лише найгіршого;

- ✚ депресія – стан, коли людину охоплює негативний настрій, вона занурюється у себе, переважають песимістичні думки, негативні очікування.

Розвиток вищих психологічних функцій у підлітковому віці передбачає, перш за все, утворення нових зв'язків, нових взаємозалежностей, нових структурних поєднань між різними психічними функціями: мисленням, пам'яттю, уявою, почуттям, волею та ін. Новий виток у розвитку психічних функцій змінює ієрархію різних сфер соціального життя підлітка.

Підліткова амбівалентність пов'язана з парадоксальністю характеру підлітка, різкими коливаннями настрою, зміною апатії бурхливим протиборством, іншими протиріччями у емоціях щодо одного й того ж об'єкту

чи ситуації. Амбівалентність може впливати на схильність підлітків до вибору ризикованих поведінкових практик, експериментування з ПАР тощо.

Брак функції прогнозу, що перешкоджає передбачити наслідки своїх дій. За результатами численних досліджень, неповнолітні не володіють навичками конструктивного аналізу своєї поведінки, не прогнозують майбутнє, погано враховують свій минулий життєвий досвід, живуть сьогоднішнім, у них відсутні усвідомлені життєві плани.

Прагнення до самопізнання і перевірки себе, «комплекс безсмертя» та схильність до ризику, що часто стає причиною девіантної, ризикованої щодо здоров'я та життя поведінки підлітків.

Нестійка самооцінка. У підлітковому віці розвиваються специфічні особливості самосвідомості, що проявляються в самооцінці підлітка, в його оцінці ефективності різних видів своєї діяльності та своїх стосунків з дорослими і однолітками. Механізмом розвитку самосвідомості виступає рефлексія (здатність аналізувати свої вчинки та робити висновки).

Недостатній рівень сформованості ціннісно-мотиваційної сфери. У підлітковому віці спостерігається нестійкість мотивації. Основою мотивації стають цінності, які домінують у групі (деякі суспільні цінності, зокрема допомога, самопожертва тощо). У підлітковому віці тимчасово втрачають своє значення, натомість актуальними стають соціальний статус, авторитет, економічна і світоглядна самостійність, зовнішній вигляд); починає формуватися світогляд (цілі, ідеали, інтереси, переконання, мрії) як основний мотив і регулятор поведінки. Цінності (як частина світогляду) важлива основа мотивації, однак система ціннісних орієнтацій дитини перебуває ще на стадії формування. Відбувається перегляд сформованих у молодшому шкільному віці уявлень про цінності. Якщо в попередньому періоді великий вплив на виникнення цінностей мало виховання, то в підлітковому віці значущими для дитини стають цінності і погляди, які домінують у групі.

Нестійкість емоційно-вольової сфери, зокрема розгальмованість, послабленість механізмів самоконтролю, пригніченість, страх, інші негативні

переживання, що можуть впливати на вибір не адаптивних моделей поведінки. У підлітків виражена недостатня здатність контролювати свою поведінку, емоції, які проявляються в діапазоні від емоційного холоду, неадекватності емоційних реакцій, вибірковості і поверхневості міжособистісних контактів до розгальмованості, що є результатом відповідних моделей виховання дитини.

Наслідування авторитетних осіб – часто зразком для деяких підлітків може стати антисоціальний «герой», звички, поведінку та загальний образ якого вони можуть копіювати.

Неповнолітні, в місцях позбавлення волі, які мають ознаки фізичної слабкості, розумової недостатності, належать до груп меншин, відмінна зовнішність чи мовчазна поведінка – лише деякі чинники, які можуть призвести до упередження, дискримінації, виключення чи жорстокого поводження.

Насильство в установах для неповнолітніх правопорушників має різні форми і виникає в різних контекстах. Насильство чиниться по-різному. До нього вдаються інші неповнолітні засуджені, персонал і самі ж неповнолітні жертви (йдеться про випадки самоушкодження та самогубства). Серед найпоширеніших форм насильства з боку інших неповнолітніх – агресія та залякування; крім того, трапляються сексуальне насильство, шантаж і расистські образи. Трапляється, що персонал заплющує очі на напади з боку інших неповнолітніх, будучи не в змозі відреагувати належним чином.

Вікова психологія, як одна з галузей психології, що вивчає закономірності становлення психічних процесів та властивостей особистості, виходить з того, що "безпосередніми рушійними силами розвитку дитини, підлітка, молодої людини є діалектичне протиріччя між новим і старим, що виникають у процесі виховання та навчання (протиріччя між новими потребами, що породжуються діяльністю, та можливостями їх задоволення; між фізичними та психічними можливостями підлітка, що зросли, та старими формами взаємовідносин, що склалися, та видами діяльності; між зростаючими вимогами з боку суспільства, колективу, дорослих та наявністю рівня психічного розвитку".

Розвиток особи нерозривно пов'язаний з багатьма соціальними факторами. Цей зв'язок у віковому розвитку психіки людини так визначив К.Є. Ігошев: при дослідженні особливостей фізичного розвитку неповнолітнього у формуванні протиправного умислу "належить виходити з того, що особливості організації нервової системи впливають на форму прояву та функціонування тих або інших психічних рис, зміст яких визначається соціальними факторами" [15]. На нашу думку, таким же чином пов'язано біологічне та соціальне у віковому розвитку існування особи. Особливість розвитку потреб у перехідному віці визначає особливість форми вияву буття молоді людини, а зміст цього визначається таким фактором: законне чи незаконне задоволення своїх потреб.

Ці протиріччя, що характерні для всіх вікових етапів, найбільше значення мають при визначенні обставин формування протиправної поведінки неповнолітніх. Молоді люди через особливості свого віку мають специфічний соціально-психологічний склад, який виявляється у підвищеній емоційності, гострій сприйнятливості, вразливості, рухливості.

Обставини, що сприяють асоціальному формуванню особи в сім'ї: а) неповна родина або інші обставини, які перешкоджають здійсненню повсякденного нагляду за дітьми, відсутність одного з батьків, хвороба батьків тощо); б) невиконання батьками своїх обов'язків щодо необхідного виховання дітей, неувага до їх інтересів, грубість, деспотизм батьків; в) наявність у сім'ї асоціальних поглядів; г) негативний приклад батьків або інших членів сім'ї: сварки, скандали, алкоголізм, наркоманія; г) втягнення дітей у жебрацтво, проституцію, крадіжки та інші форми злочинної діяльності.

Конкретні життєві ситуації часто характеризуються тим, що потребують від особи певної лінії поведінки, прийняття того чи іншого рішення. При цьому об'єктивно можливо прийняття декількох рішень, але при розгляді злочинної поведінки неповнолітніх необхідно зазначити, що найчастіше для вирішення життєвих проблем обирається злочинний шлях.

Формування антисупільної спрямованості особи починається з незначних, на перший погляд, порушень соціальних норм. Із концентрацією негативних

рис виникає деформація особистості, яка в певний момент може перерости в антисупільну поведінку. Початковим етапом у формуванні протиправної поведінки є те, що підліток з антисупільними потягами залишається у стані вакууму позитивного середовища, яке компенсується контактами з колом осіб, собі подібних. У такому середовищі підліток знаходить співчуття та моральну підтримку, може не турбуватися про осуд може обговорювати особисті проблеми, які зрозумілі таким же молодим людям [20].

Необхідно відзначити і той факт, що неповнолітні (порівняно з іншими віковими групами населення) менш стійкі проти різного роду криміногенних впливів.

Таким чином, неповнолітні належать до особливо вразливої категорії засуджених. Проте ризики, із якими вони зіштовхуються, можна значно зменшити, якщо вжити певних заходів.

Структура психологічного життя особистості складна, багатогранна та динамічна. Всі її компоненти взаємопов'язані та взаємообумовлені. З розвитком особистості відбуваються і зміни в її структурі. З розвитком особистості відбуваються і зміни в її структурі. Разом з тим, структура кожної особистості відносно стійка. Вона містить типів для індивіда системи властивостей, що характеризують його/її як людину, від якої можна очікувати в тих чи інших ситуаціях життя певних дій та вчинків. Таким чином, кожна людина є єдністю стійкого та змінного, і тільки така організація дозволяє людині бути самою собою, проявляти гнучкість та вести образ життя, адекватний умовам.

2.2 Скринінг особистості неповнолітніх, які перебувають у конфлікті з законом

Психологічна структура особистості полягає у наявності певної сукупності взаємопов'язаних і взаємопідпорядкованих якостей. Виникаючи та

формує у процесі життєдіяльності людини, ці якості утворюють своєрідну внутрішню призму, яка опосередковує зовнішні впливи на людину.

Основоположним елементом роботи з неповнолітніми, які перебувають у конфлікті з законом, є проведення оцінки ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення (далі – оцінка ризиків). Саме проведення початкової оцінки ризиків є першим етапом роботи, яка в подальшому є основою для визначення криміногенних потреб суб'єкта пробації щодо яких відбуватиметься планування необхідних завдань та заходів в індивідуальному плані роботи, спрямованої на ре соціалізацію неповнолітньої особи.

Оцінка ризиків – це результат аналізу впливу факторів ризику на ймовірність виникнення протиправної поведінки суб'єкта пробації, її можливі наслідки, визначення криміногенних потреб та заходів щодо їх мінімізації.

Оцінка ризиків проводиться відповідно до Методичних рекомендацій оцінки ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення особами, які вчинили кримінальні правопорушення (обвинувачуються у вчиненні кримінальних правопорушень) у віці 14-18 років, затверджених наказом Міністерства юстиції України № 3787/5 від 03.12.2018 року.

Збирання інформації, необхідної для проведення оцінки ризиків, здійснюється під час особистої зустрічі з засудженою особою, а також шляхом надіслання запитів до підприємств, установ, організацій (місця роботи або навчання, медичних закладів, правоохоронних органів, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, громадських організацій тощо), у полі зору яких перебуває неповнолітній.

Оцінка ризиків набуває дедалі більшого поширення в кримінальній юстиції різних країн світу. Зростання популярності оцінки ризиків зумовлене запитом суспільства на безпеку, котру можна належно забезпечити науково обґрунтованими методами. Оцінка ризиків проводиться з метою:

 виявлення конкретних криміногенних факторів ризику і потреб, які обумовлюють протиправну поведінку неповнолітньої особи;

- ✚ підготовки та надання до суду досудової доповіді щодо неповнолітнього обвинуваченого;

- ✚ забезпечення можливості приймати обґрунтовані рішення щодо ефективного планування індивідуальної роботи з неповнолітньою особою.

Слід пам'ятати, що фактори ризику поділяються на динамічні (соціальні та психологічні характеристики особистості неповнолітньої особи, які можливо змінити певними заходами впливу) та статистичні (пов'язані з кримінальною історією неповнолітньої особи, які ураховуються при визначенні рівня ризику, але на які неможливо вплинути).

Оскільки оцінка ризиків передбачає виявлення не тільки факторів ризику, але й визначення захисних факторів та факторів сприйняття, то її потрібно розглядати як поступальну та періодично переглядати, щоб можна було провести повторну оцінку ризиків. Методи оцінки мають бути гнучкими, позаяк рівень ризику рецидивізму засудженого змінюватиметься з часом: такі зміни можуть бути поступовими або раптовими.

Вони мають поєднуватися з можливостями засуджених задовольнити конкретні потреби, пов'язані з ризиками, і змінити своє ставлення та поведінку. Глибина оцінки повинна визначатися рівнем ризику та бути пропорційною до серйозності потенційного результату.

Оцінка ризиків базується на трьох принципах: ризику, потреби та сприйняття.

Принцип ризику означає, що правопорушники з низьким рівнем ризику повинні отримувати менше «уваги», а правопорушники з високим ризиком – більш інтенсивний нагляд і рівень застосування заходів (примусовість, кількість, тривалість, частота). Більше, ніж необхідно, використання ресурсів на правопорушників з низьким рівнем ризику призводить до зайвих витрат та може фактично призвести до зворотного ефекту.

Принцип потреб полягає в тому, що найбільш ефективними способами виправлення правопорушника будуть заходи, зосереджені на вирішенні його криміногенних потреб. Тобто, цілі надання послуг мають відповідати

криміногенним потребам клієнта. Послуги та програми повинні бути спрямовані на ті чинники, які спонукали особу до скоєння злочинів, наприклад, прояви антисоціальної поведінки, зловживання психоактивними речовинами, брак навичок з вирішення проблем і самоконтролю. Антисоціальна поведінка, цінності та переконання, інші фактори, які корелюють із про кримінальною поведінкою. Зосередження ж ресурсів на не криміногенних факторах – як підвищення самовпевненості, покращення фізичного здоров'я або поліпшення житлових умов тощо – є неефективному зменшенні рецидивної злочинності. Більшість правопорушників мають багато потреб, але принцип підкреслює планування подальшої роботи з правопорушником, виходячи із потреб, безпосередньо пов'язаних з правопорушенням.

Принцип сприйняття означає, що заходи, які спрямовані на вирішення криміногенних потреб правопорушників, повинні передбачати не лише загальноприйняті ефективні методики для вирішення таких потреб, але й враховувати стиль навчання (сприйняття) правопорушника, особливості його особистості, біосоціальні характеристики та спиратися насильні сторони особистості. Більш точна характеристика правопорушника збільшує шанс на зміни у його поведінці.

Принципи сприйняття стосуються того, «Як» надавати послуги і працювати з особою, щоб вона змогла взяти для себе максимум корисного із запропонованих послуг та таким чином мінімізувати її ризик залучення до кримінальної діяльності [31, 36].

Заходи втручання для запобігання рецидивізму повинні мати чіткий зв'язок із поточною оцінкою ризиків певного засудженого. Їх потрібно планувати для тюремного середовища та суспільства, забезпечуючи безперервність між цими двома контекстами.

Криміногенні потреби відіграють ключову роль у концепції, відомій як модель «Ризик-Потреби-Реагування» (РПР), у якій запропоновано засоби оцінки засуджених та методи зменшення рівня їх рецидивізму. Модель РПР

складається з таких основних принципів: принцип ризику, принцип потреб, принцип реагування [17, 36].

Модель «Ризик-потреби-реагування» (РПР) – один із найбільш визнаних і ефективних на сьогодні підходів до проблеми зменшення рівня ризику повторних злочинів. Щоб запровадити цю модель, потрібно спершу оцінити криміногенні потреби засудженого. Без належної оцінки ризиків і потреб ефективний вплив не є можливим.

Під час проведення оцінки ризиків заповнюється відповідна форма – формалізований оціночний інструмент, що застосовується для збору й аналізу повної інформації про неповнолітню особу з метою виявлення конкретних криміногенних факторів ризику і потреб, які обумовлюють протиправну поведінку цієї особи (дод. А).

Форма оцінки ризиків складається з трьох розділів – «Інформація щодо справи неповнолітньої особи»; «Оцінка криміногенних факторів»; «Оцінка факторів сприйняття та захисту»; які в свою чергу поділяються на блоки – «Історія правопорушень»; «Стосунки в сім'ї»; «Освіта, навчання і працевлаштування»; «Дозвілля та відпочинок»; «Стосунки з однолітками»; «Вживання психоактивних речовин»; «Особисті якості та поведінка»; «Ставлення до правопорушень»; та індикатори.

Криміногенні фактори об'єднанні в категорії, які характеризують різні сфери життя неповнолітньої особи. Кожна категорія криміногенних факторів має певну кількість індикаторів, які дають змогу працівнику органу пробації визначити рівень ризику повторного вчинення кримінального правопорушення та потреби неповнолітньої особи у кожній з цих сфер.

Незважаючи на досить тривалий термін існування інструменту оцінки ризиків, до сих пір існують певні проблеми в її практичному використанні. Частина індикаторів є взаємовиключаючими або повторюваними, що суттєво впливає на однозначність оцінки ризиків.

Наприклад, блок «Стосунки в сім'ї» в повній мірі стосується сім'ї, а саме батьків або осіб, які їх замінюють, неповнолітнього особи. Тобто, вирішення

криміногенних потреб, визначених в цьому блоці, є комплексною задачею неповнолітньої особи, її батьків або осіб, що їх замінюють, та безпосередньо працівника органу пробації. Зважаючи на той факт, що більшість сімей мають статус неповних або таких, що опинились у складних життєвих обставинах, то зацікавлення у позитивних змінах залишається на низькому рівні та ефективність проведеної роботи суттєво знижується.

Індикатор «Не навчається і не працює» блоку «Освіта, навчання і працевлаштування», в більшій частині виключає застосування інших індикаторів блоку та при теоретичному розгляді важливості питання залучення неповнолітньої особи до навчання та ймовірному підвищенні рівня ризику, визначає низький рівень ризику.

Індикатор «Немає друзів, знайомих із соціально прийнятною поведінкою» блоку «Стосунки з друзями та однолітками» виключає застосування двох інших індикаторів блоку та знижує рівень ризику. А при визначенні даного індикатора у неповнолітньої особи, до якої застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, стає таким, що латентно занижує реальний рівень ризику.

Індикатори «Регулярне/поодинокі вживання наркотиків, алкоголю» блоку «Вживання психоактивних речовин» не передбачає паління цигарок. Зважаючи на той факт, що нікотин за медичними показниками є наркотичною речовиною, а юридично його вживання дозволено, то вживання його неповнолітніми в цьому блоці вказати неможливо, але паління цигарок може призвести до вживання каннабіноїдів або інших наркотичних речовин. Також, роз'яснення щодо заповнення цього блоку містять вказівку на те, що поодинокі випадки вживання алкоголю в колі родини та друзів (наприклад, помірне вживання алкоголю під час їжі у відповідному віці) не повинні бути відображені, що суперечить індикаторам блоку. Слід зазначити, що термін «Психоактивні речовини» є досить широким та включає в себе не тільки алкоголь чи наркотики.

Оцінка факторів сприйняття не впливають на загальний рівень ризику вчинення повторного кримінального правопорушення, але можуть впливати на

рівень реагування неповнолітньої особи на втручання. Ці фактори слід брати до уваги при плануванні індивідуальної роботи з неповнолітньою особою. Але даний розділ містить такі індикатори, як «Пережитий досвід насильства», «Емоційні проблеми», «Відставання у когнітивному/розумовому розвитку», «Неадекватна самооцінка», «Неналежні умови проживання», «Родичі з кримінальним минулим», «Конфлікт між батьками», «Фінансові проблеми», «Батьки вживають психоактивні речовини», що можуть стати причиною збільшення рівня ризику.

Використання стандартизованого підходу для визначення частоти контактів гарантує, що неповнолітні особи зі схожим рівнем ризику забезпечуються однаковим рівнем нагляду і рівень нагляду відповідає принципам ризику та потреб, які лежать в основі оцінки ризиків [13, 35]. Але вищевказане суперечить принципу диференційованого та індивідуального підходу пробації, який зазначений в статті 5 Закону України «Про пробацію» [28].

Під час проведення оцінки ризиків використовуються такі методи:

- ✚ інтерв'ю/діагностична бесіда з суб'єктом пробації, членами його сім'ї, працівниками установ, організацій, закладів, які працювали/працюють з суб'єктом пробації, надають послуги або підтримку, де суб'єкт пробації навчається та/або працює;

- ✚ вивчення та аналіз документів суб'єкта пробації;

- ✚ спостереження за поведінкою суб'єкта пробації під час зустрічей, проведення бесід, тощо;

- ✚ анкетування, тестування та інші дослідницькі методи, техніками проведення яких володіє відповідний працівник органу пробації.

Додатковим інструментарієм, який варто застосовувати відповідно до ситуації та особистісних характеристик суб'єкта пробації, визначено такі методики, як: «Карта соціальних зв'язків», «Генограма», «Екокарта», «Карртка бажань», «Лінія життя», «Джерела доходів та витрати» [8, 16].

Але використання таких методик, як: «Експрес-діагностика рівня самооцінки», «Експрес-діагностика соціальних цінностей особистості», «Самооцінка форм агресивної поведінки (модифікований варіант Басса-Дарки)», «Діагностика рівня особистісної готовності до ризику (PSK Шуберта)», не зазначаються. Проте використання саме цих діагностик є найбільш доцільним під час проведення початкової оцінки ризиків. Особливо під час проведення першої бесіди з неповнолітнім суб'єктом пробації. Варто зазначити, що під час першої зустрічі неповнолітнього суб'єкта пробації, його батьків або законних представників та представника персоналу органу пробації дуже рідко вдається отримати необхідну інформацію, яка відображала би його/її реальні характеристики. Саме тому слід сконцентрувати увагу неповнолітнього суб'єкта пробації на запитаннях, які він може прочитати, не встановивши при цьому нові блоки та не чинивши опір.

При проведенні перших зустрічей з неповнолітнім, який перебуває у конфлікті з законом, слід головною метою персоналу органу пробації є встановлення спрямованості неповнолітнього – ставлення до соціальної дійсності, яке проявляється у думках, почуттях та діяльності.

До спрямованості відноситься світогляд, переконання, ідеали, цінності, цілі, інтереси, мотиви, потреби.

В першу чергу особливу увагу слід приділити цінностям, мотивам та потребам неповнолітнього.

Цінності – це предмети чи явища, які є особисто значущими для людини. Вони формуються протягом всього життя під впливом спілкування, праці, навчання. У людини повинні бути сформовані позитивні, гуманістичні, загальнолюдські, духовні цінності (гуманізм, добро, справедливість, краса), національні цінності (держава, нація, національні звичаї та традиції), соціальні (справедливість, взаємоповага, родина, друзі). Також особистість має право на релігійні цінності, але не нав'язувати їх іншим особам. Крім того, для людини можуть бути значущими і матеріальні цінності, але засоби їх досягнення повинні бути лише законними. Зміна системи та ієрархії цінностей

неповнолітніх з кримінальних на соціально-корисні є головною задачею персоналу органу пробації під час здійснення соціально-виховної роботи [20, 35].

Мотиви – це спонуки до дії. Аналізуючи поведінку людини, варто правильно визначити її мотивацію, тобто чинники, які спонукають людину робити саме так, а не інакше.

Справжні мотиви протиправної поведінки можуть трансформуватися, змінюватися, маскуватися, оформлятися в прийнятному для нього вигляді. Безпринципність і користолюбство, марнославство і цинізм, ревності і мстивість, а також інші особистісні вади лежать в основі мотиваційної спрямованості злочинця.

Мотиваційна сфера злочинців вкрай примітивізована, їх дії дуже часто здійснюються на низькому імпульсивному рівні регуляції. Мотивація таких дій згорнута, що і створює інколи видимість безмотивованого злочину.

Потреби – матеріальні чи моральні чинники, необхідні для повноцінного життя людини.

За ієрархічною системою американського психолога Абрагама Маслоу потреби бувають різного рівня (піраміда потреб А. Маслоу) (рис.2.1). А.Маслоу, створюючи у 1940-х роках свою теорію мотивацій, намагався пояснити, чому в різний час у людей виникають різні потреби (фізіологічні, потреби в безпеці, соціальні потреби, потреби в повазі, потреби в самовираженні). Він вважав, що потреби людини мають ієрархічну структуру з 5 рівнів. У кожний конкретний момент часу людина буде прагнути до задоволення тієї потреби, що для неї є важливішою або сильною [4, 40].

Рис. 2.1. Піраміда потреб А. Маслоу

Від задоволеності потреб значно залежить психологічний стан людини. Якщо не задовольняються фізіологічні потреби, людина хворіє і навіть вмирає. Якщо не задовольняються психологічні потреби. У особистості починають розвиватися негативні емоції, почуття та психічні стани (депресія, апатія, туга, смуток, сум). При незадоволених соціальних потребах людина почуває себе зайвою у суспільстві, займає пасивну позицію, песимістично дивиться у майбутнє. Незадоволені інтелектуальні потреби можуть спровокувати у людини почуття власної неповноцінності, а незадоволені духовні потреби – почуття марності життя, відсутності його сенсу.

Потреби більшості злочинців також мають характерні особливості. Соціалізована особистість не може існувати тільки на рівні споживання. Її психічний розвиток передбачає зміщення центру потреб на саморозвиток і самореалізацію. Однак ця суттєво важлива якість соціалізованої особистості не сформована у більшості злочинців [4, 22].

Проте, теорія ієрархії потреб А. Маслоу є чи не найбільш розрекламованою психологічною теорією. Але чи відповідає вона нинішнім тенденціям життя?

На думку Андрія Курпатова, піраміда потреб А. Маслоу є найбільш суперечливою та сумнівною. Суть піраміди полягає в тому, що у нас з вами є набір потреб, які утворюють своєрідну ієрархію, починаючи з примітивних і фізіологічних (голод, спрага і т.д.) і закінчуючи «вищими» - потребою в самоактуалізації, наприклад.

У міру того як задовольняються наші «базові» потреби, вважав автор, у нас виникають потреби більш високого рівня. Єдина ж причина, чому хтось так і залишається внизу цієї віртуальної піраміди, полягає в тому, що вони не займаються справою, до якого призначені, а тому, свідчить теорія, і не можуть реалізувати наявний у них потенціал. Звучить все це, мабуть, дуже красиво - мовляв, не складається життя, значить, не тим займаєшся. І правда, основний метод «лікування», який Маслоу пропонував своїм пацієнтам - це зміна роботи.

Але, на жаль, ніяких наукових доказів (тобто статистично підтверджених даних), що цей «рецепт» працював, ні у Маслоу, ні у кого-небудь іншого не виявляється. Крім того, ця голослівна теорія засновника гуманістичної психології вельми органічно вписується в сучасні уявлення про те, що робота повинна бути «цікавою» і «приносити людині задоволення». Прихильники цієї ідеології, здається, зовсім ігнорують очевидне протиріччя: за задоволення нашого інтересу і за отримане нами задоволення зазвичай ми платимо, а не нам [21].

Аналогом піраміди потреб А. Маслоу є трикутник Робертса (рис. 2.2), який об'єднує концепцію криміногенної необхідності, когнітивних поведінкових принципів, у тому числі, когнітивних викривлень, оцінювання і напрямків діяльності. Для ефективної роботи з криміногенними потребами необхідно використовувати ресурси банку ресурсів для досягнення найкращого ефекту. Трикутник Робертса – це дослідницька модель, виведена з проведеного Коліном Робертсом дослідження на молоді. Він виділяє 5 рівнів потреб і включає в себе поняття стійкості і припинення, оцінювання правопорушника і управління справами. Незважаючи на те, що трикутник поділений на «пласти»,

немає жорстких правил щодо того, що знаходиться в кожній секції – аналіз ризику/потреб буде визначити вплив кожної секції на правопорушення.

Рис. 2.2. Трикутник Робертса

Варто зазначити, що умовою виправлення неповнолітніх, які перебувають у конфлікті з законом, є подолання чинників, що призвели до формування протиправної поведінки та негативно впливають на розвиток його особистості. Серед категорій чинників, які впливають на формування протиправної поведінки можна віднести: соціальні (загострення соціальних проблем, недоліки виховної роботи і освітніх закладах, недостатній рівень соціального захисту населення), чинники, пов'язані з сім'єю (залучення підлітка до протиправної діяльності, жорстоке поводження, недостатня увага з боку батьків), чинники, пов'язані з навчальним процесом (цькування, таврування, вплив негативного лідера, відсутність індивідуального педагогічного підходу до підлітка), особистісні чинники (незадоволені потреби, психофізіологічні порушення, не сформованість комунікативних навичок).

У зв'язку з вищевикладеним, окрім визначення криміногенних потреб, необхідним є правильне використання профілактичних заходів серед неповнолітніх, які перебувають на перебувають у конфлікті з законом, та передбачають наступні елементи:

- подолання особистісних деформацій і криміногенних нахилів особи, формування правосвідомості, соціальних навичок і вмінь, необхідних для їх подальшої адаптації в суспільстві;

- свідоме включення неповнолітніх у різні види корисної діяльності;

- формування готовності до неухильного виконання вимог законів, поважного ставлення до людини, її життя, здоров'я, честі і гідності, а також до суспільства, праці, норм, правил і традицій людського співжиття, загальнолюдської культури;

- підтримка соціально корисних зв'язків.

Вибір конкретного заходу необхідно проводити відповідно до різних видів кримінальних правопорушень, типів злочинної поведінки, а також різних сфер суспільного життя, соціальних груп, адже кожні з них характеризуються особливостями процесів детермінації.

РОЗДІЛ 3

АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ МОТИВАЦІЙНОГО КОНСУЛЬТУВАННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У КОНФЛІКТІ З ЗАКОНОМ

3.1. Використання транстеоретичної моделі змін поведінки під час мотиваційного консультування

З метою розуміння того, як люди змінюються перед певною поведінкою звикання, психологи Джеймс Прочаска і Карло ДіКлемент у 1982 році розробили транстеоретичну модель змін.

Ці дослідники намагалися зрозуміти, як і чому люди змінюються: або самостійно, або за допомогою терапевта. Автори описали ряд етапів, через які проходить людина, яка хоче відмовитися від звички, як споживання наркотиків або високопродуктивних харчових продуктів.

Вони проаналізували досвід реалізації різних програм зміни ризикованої поведінки людей і запропонували структуру моделі зміни поведінки. Ця модель заснована на положенні, що зміна поведінки має бути добровільною, процес зміни займає певний проміжок часу і проходить кілька етапів, на кожному з яких повинна бути використана відповідна стратегія [7, 35]. На сьогодні вже визнано, що модель зміни поведінки запропонована Джеймсом Прочаска і Карло ДіКлементом актуальна для всіх поведінкових змін, у тому числі – змін протиправної поведінки.

У рамках цього підходу під мотивацією розуміється сучасний стан людини або етап підготовки до змін. Це важливо, оскільки ми часто використовуємо слово "мотивація" неправильно. І мотивація є необхідною для будь-якого процесу особистих змін.

Точка входу в процес зміни є стадією "попереднього споглядання". Людина ще не вважає, що у них є проблеми або що їм потрібно внести зміни в

своє життя. Як тільки усвідомлення проблеми з'являється, людина вступає в період, що характеризується амбівалентністю: фазою «споглядання». Споглядаюча людина розглядає і відхиляє зміну одночасно. Досвід споглядаючої людини описується як тип коливань між причинами зміни і причинами продовжувати таким же чином.

Етап детермінації, в межах транстеоретичної моделі зміни, подібний до вікна для можливості, яка відкриває двері до нового періоду часу. Якщо за цей час входить людина, процес зміни триває. Якщо ні, то людина повертається до стадії споглядання.

Транстеоретична модель зміни передбачає послідовність циклів (етапів, стадій), організованих круговим чином: незацікавленість у змінах, роздуми про зміни, підготовка до змін, дія, підтримка змін, рецидив. Людина, яка хоче змінити поведінку пройти ці етапи нескінченно, поки він не зуміє зберегти зміни [35].

Канадські дослідники, провели дослідження з правопорушниками з виявлення ефективних методів втручання, виявили ряд факторів, які були особливо пов'язані з вчиненням правопорушень. Вони дійшли висновку, що таких факторів як бідність і негативний досвід самих по собі недостатньо, щоб пояснити збільшення правопорушень, оскільки багато людей – бідні і знедолені, але вони не скоюють злочини. Дослідники виявили цілий ряд факторів, пов'язаних зі ставленням, віруваннями і моделями мислення, які необхідно змінити під час роботи з поведінкою правопорушників.

Коли люди мають однакову форму проблемної поведінки, можна вважати, що вони перебувають на якомусь етапі в циклі змін (дод. Б). Застосування моделі циклу змін передбачає 3 основних кроки:

1. визначення на якій стадії циклу знаходиться суб'єкт пробації;
2. знаходження відповідного завдання для представника органу пробації;
3. планування ефективного застосування визначених завдань під час роботи з суб'єктом пробації.

Для кожної стадії кола змін визначено певне завдання, яке представник персоналу органу пробації повинен виконати:

- ✚ незацікавленість у змінах – визначити проблеми, «змусити» суб'єкта пробації висловити сумніви стосовно даної ситуації – мінімізувати шкоду.

- ✚ роздуми про зміни – викликати бажання змінитися, усвідомлення проблем, стурбованість наявною поведінкою, оптимізм щодо змін.

- ✚ підготовка до змін – перейти до плану дій.

- ✚ дія – допомогти змінити поведінку, розширити кількість скопійованих моделей поведінки.

- ✚ підтримка змін – збереження зміни поведінки, реінтеграція до суспільства, уникнення рецидивів.

- ✚ рецидив – мінімізувати шкоду, зробити висновки з досвіду, почати знову рух по колу [35] (рис. 3.3.).

Рис. 3.3. Коло змін

Процес змін – це передбачуваний процес, який проходить за чітко визначеними стадіями, при чому неповолітні проходять ці стадії по різному (враховуючи мотивацію неповолітнього та його близького оточення, швидкість його реакцій та систему цінностей). Для персоналу органу пробації вкрай важливо розуміти на якій стадії змін поведінки знаходиться неповолітній суб'єкт пробації, для розроблення подальшої стратегії роботи з

ним. Важливо також розуміти, що неправильне визначення стадії змін поведінки чи ігнорування даного факту можуть бути не тільки неефективними, але й мати зворотний результат – підштовхнути неповнолітнього до закріплення протиправної поведінки та збільшення опору до персоналу органу пробації.

Найважливіше завдання у наданні допомоги неповнолітнім суб'єктам пробації щодо змін – налагодити з ними хороші, довірливі відносини, оскільки підлітки неохоче обговорюють особисті проблеми з людьми, з якими у них погані стосунки. У зв'язку з цим, процес мотиваційного консультування проходить як бесіда двох знайомих, зі створенням умов, у яких неповнолітній матиме можливість максимально висловитись. Під час цього процесу необхідно пам'ятати, що мотиваційне консультування це не допит, не збір інформації, і необхідним інструментом є використання початкових стратегій (для виявлення амбівалентності та акцентування уваги неповнолітнього на аспектах, які допоможуть йому змінити його поведінку):

✚ Стратегія з фокусом на цінностях – передбачає розмову з підлітком про його спосіб життя, цінності, інтереси, успіхи і проблеми.

✚ Стратегія з фокусом на самопочутті – передбачає розмову з підлітком про його здоров'я, настрій, думки.

✚ Стратегія з фокусом на оточенні – передбачає розмову з підлітком про його сім'ю, друзів, його соціальну ситуацію, школу, дівчину/хлопця, з якою/им зустрічається підліток.

✚ Стратегія з фокусом на структуруванні часу – передбачає розгляд разом з підлітком його типового дня (зранку, за годинами, як і у якому порядку виконуються дії).

Після визначення стадії змін поведінки, на якій знаходиться неповнолітній суб'єкт пробації, слід визначити стратегію, яка найбільше підходить для вирішення поставлених цілей, з урахуванням особливостей особистості підлітка. Варто пам'ятати, що для кожної стадії характерні відповідні стратегії, які ми розглянемо.

На стадії «Незацікавленості у змінах» неповнолітня особа не розуміє, що її поведінка спричиняє якість проблеми, і тому навіть не думає змінити її. У власній поведінці неповнолітній бачить більше переваг, ніж недоліків; немає бажання змінюватись та не замислюється про зміни в поведінці.

Алгоритм дій персоналу уповноваженого органу з питань пробації передбачає наступні етапи:

- вислухати
- з'ясувати чи усвідомлює неповнолітній ризики своєї поведінки
- висловити емпатію, розуміння ситуації
- надати інформацію, яка є важливою та стосується його/її особистості, та не нав'язувати своїх позицій
- надати важливу інформацію щодо зменшення шкоди

Важливо подавати інформацію простою та доступною мовою, якомога повніше інформувати про явище, його причини, наслідки, уникаючи моралізаторства та залякування

На стадії «Незацікавленість у змінах» актуальними є наступні стратегії:

- Стратегія з фокусом на інформуванні:
  - надання підлітку необхідної інформації про проблему (особливості, наслідки), яка у майбутньому допоможе йому при обмірковуванні рішення про зміни;
  - використання наочності (малюнків, схем), простих слів, можливо, якщо доцільно, статистики;
  - уникнення моралізаторства, перебільшення, залякування.
- Стратегія з фокусом на зменшенні шкоди:
  - надання підлітку необхідної інформації про те, як можна зменшити шкоду від тієї моделі поведінки, яку він практикує і поки не збирається міняти;
  - спрямування підлітка до достовірних джерел самостійного отримання інформації та послуг у межах зменшення шкоди.
- Стратегія «Розповідь історії»:

- опис ситуації, аналогічної тій, в якій перебуває клієнт і яка призвела до сумних наслідків;
- сама історія й обговорювані наслідки залежатимуть від унікального профілю ризику клієнта.

✚ Стратегія додаткових збитків – розмову з клієнтом про те, як його поведінка впливає на його маму, батька, членів родини, друзів, громаду тощо.

Грунтуючись на оцінці неповнолітнього, необхідно визначити тих, до кого він найбільше прив'язаний емоційно. При обранні цієї стратегії, про потенційну чи реальну шкоду від поведінки та дій неповнолітнього найкраще говорити максимально конкретно.

На стадії «Роздумів про зміни» неповнолітній усвідомлює, що в нього/неї є проблеми, і починає думати (або роздумувати), чи важливо вжити заходів для їх вирішення.

Алгоритм дій персоналу уповноваженого органу з питань пробації передбачає наступні етапи:

- ✚ визначення (разом з неповнолітнім) усіх переваг та недоліків існуючої поведінки;
- ✚ обговорення бар'єрів, які необхідно подолати;
- ✚ надання інформації та емоційної підтримки.

Головна мета – це допомогти обрати вирішальний фактор і підвищити впевненість особи, зосередивши увагу на аргументах «за» і «проти» такої поведінки, розпитуючи про перешкоди, надаючи інформацію та емоційну підтримку.

На стадії «Роздуми про зміни» актуальними є наступні стратегії:

- ✚ Стратегія з фокусом на амбівалентності передбачає обговорення/визначення разом з неповнолітнім плюсів і мінусів його поточної поведінки (наприклад, що хорошого та що поганого він вбачає у зміні своєї проблемної поведінки).

Складання списку – це простий спосіб допомогти неповнолітньому візуалізувати плюси і мінуси зміни. При ухваленні рішення про зміни важливо,

щоб неповнолітній озвучив усі ті ризики та побоювання, які він має (це й будуть ризики змін).

Варто наголосити, що, як правило, вигоди від проблемної поведінки набагато менші, ніж ті втрати, які відчуває через цю поведінку неповнолітній. Проте дуже важливо, щоб втрати не називав представник уповноваженого органу з питань пробації, адже тоді вони так і залишаться «втратами консультанта», які неповнолітній не сприйме як актуальні для нього.

 Стратегія з фокусом на майбутньому:

➤ обговорення з неповнолітнім майбутнього – планів, мрій, бажань – і порівняння всього цього із сьогодення (наркотики, крадіжки, неуспішність у школі, конфлікт з батьками тощо);

➤ порівняння необхідно здійснювати дуже коректно, але так, аби заронити зерно сумнівів і дати неповнолітньому привід для роздумів.

 Стратегія з фокусом на самоєфективності:

➤ акцентування на самостійності неповнолітнього у прийнятті рішення;

➤ формування впевненості неповнолітнього у собі, своїх силах, у самоєфективності шляхом підкреслення вже наявних у нього успіхів та перемог.

Самоефективність – це переконання людини у тому, що саме вона керує своїм життям і у складній ситуації зможе продемонструвати вдалу поведінку.

Стійке відчуття самоєфективності особливо важливе для розуміння того, як люди мотивують себе на цілеспрямовані дії та вчинки, результатами яких зможуть насолоджуватися в майбутньому. Переконання в самоєфективності чи навпаки впливає на мотивацію та на успішність діяльності, а також – на здатність долати проблеми і труднощі. Успіх у чомусь одному впливає на успішність в інших сферах. Якщо людина бачить, що вона в змозі контролювати якийсь аспект свого життя, то в неї виникає бажання розширювати сферу контролю.

Згадування перемог, успіхів, вдало завершених, доведених до кінця справ активізує внутрішній потенціал, змінює самооцінку. Дуже важливо під час обговорення з неповнолітнім переконатися, що успіхи та перемоги він пов'язує з власними зусиллями, уміннями та навичками.

Ресурси – це запас наших знань, досвіду, енергії, наші якості (впевненість, наполегливість, упертість, завзятість, почуття гумору, оптимізм), необхідні для досягнення мети. Не треба забувати, що, окрім внутрішніх ресурсів, існують також і зовнішні ресурси, які допомагають нам у досягненні цілі. Неповнолітнім буває дуже важко визначити успіхи, а особливо – здобуті завдяки цим успіхам ресурси, тому їм необхідна наша допомога у цьому через правильно сформульовані запитання.

На стадії «Підготовка до змін» неповнолітній може вирішити, що не варто докладати зусиль, і може залишити цю стадію, повертаючись до стадії «Роздумів про зміни».

Алгоритм дій персоналу уповноваженого органу з питань пробації передбачає наступні етапи:

- постановка цілей;
- заохочення до змін;
- підтримка з боку оточуючих;
- розробка плану дій разом із неповнолітнім;
- посилення впевненості неповнолітнього в собі та у здатності

виконати план.

Отже, на цій стадії важливо допомогти неповнолітньому спланувати зміни шляхом визначення цілей, підтримання високої готовності змінитися, формування підтримуючого середовища та розуміння того, що є люди, які підтримують його у змінах, надання допомоги у розробці чіткого, конкретного та досяжного плану дій та зміцнення впевненості його у своїй здатності реалізувати розроблений план.

На цій стадії стратегія з фокусом на самоефективності продовжує залишатися актуальною: необхідно й надалі заохочувати та підкреслювати

успіхи неповнолітнього і підсилювати його віру у свої сили, за можливості, створити історії успіху та використовувати підкріплення.

Актуальною також є стратегія з фокусом на плані дій, під час якої разом з неповнолітнім розроблюється план, щоб допомогти йому/їй підготувати покроковий шлях до змін, встановити більш систематичний підхід до запобігання протиправної поведінки. План повинен бути зрозумілим, простим, реалістичним, досяжним та короткостроковим.

Неповнолітньому складно виконувати план на рік, набагато простіше реалізувати план на місяць, але при цьому бачити перед собою довгострокову мету (навіть ту, на реалізацію якої потрібен рік).

Запропонований план повинен бути здійсненним: це допоможе неповнолітньому зміцнити впевненість у своїх силах. Не слід розробляти такий план дій, який, неповнолітній не буде виконувати повністю, або реалізація кроків якого неможлива з тих чи інших причин (дод. В).

Найбільше часу та енергії вимагає стадія «Дія». Зазвичай досить легко вжити заходів і дотримуватися їх упродовж короткого часу.

Алгоритм дій персоналу уповноваженого органу з питань пробації передбачає наступні етапи:

- ✚ продовжувати надавати емоційну підтримку;
- ✚ обговорити з неповнолітнім ефективні стратегії проти «зриву/рецидиву»;
- ✚ відзначити позитивні зміни в поведінці;
- ✚ намагатись зберегти досягнуті на попередньому етапі зміни та уникнути «зриву/рецидиву»;
- ✚ допомогти неповнолітньому утриматися від проблемної поведінки протягом щонайменше півроку;
- ✚ продовжувати підтримувати зацікавленість у змінах.

На цій стадії необхідно підтримати неповнолітнього у кроках, спрямованих на зміну та підтримання нової моделі поведінки шляхом емоційної підтримки та розвитку емоційних ресурсів особистості,

напрацювання ефективних стратегій подолання труднощів та ризиків зриву, заохочення до позитивних змін поведінки шляхом пошуку додаткових «бонусів». Важливо підкреслювати та консолідувати всі ті зміни, що було отримано на інших стадіях. Важливо продовжувати формувати навички безпечної поведінки щодо різних аспектів життя, розвивати цінність здоров'я та благополуччя, допомагати у формуванні життєвої перспективи.

На стадії «Підтримки змін» неповнолітній повинен самостійно розробити кілька стратегій, що допоможуть йому/їй залишатися на цьому етапі. Він може змінити свій спосіб життя намагаючись уникнути ситуацій, що асоціюються з його проблемною поведінкою.

Алгоритм дій персоналу уповноваженого органу з питань пробації передбачає наступні етапи:

- ✚ посилення мотивації до зміни поведінки;
- ✚ емоційна підтримка та позитивне підкріплення;
- ✚ перегляд і поліпшення когнітивних та поведінкових стратегій подолання проблем;
- ✚ допомога в реалізації плану дій;
- ✚ формування вмінь та навичок самоконтролю у неповнолітнього;
- ✚ формування навичок безпечної, відповідальної поведінки, уникнення ризиків;
- ✚ важливо забезпечити систему підтримуючого середовища (наприклад, з боку інших спеціалістів);
- ✚ важливо формувати впевненість в успіху та досягненні позитивного результату;
- ✚ заохочення успіхів та досягнень неповнолітнього;
- ✚ підготовка до потенційних можливостей виникнення рецидиву.

Якщо цього не зробити, то у разі зриву неповнолітній буде відчувати себе розчарованими та може втратити віру в успіх, що в свою чергу може повернути його на попередню стадію змін. Якщо ж неповнолітній буде знати про потенційну можливість рецидиву, він буде розглядатись лише як окремий

епізод на довгостроковому шляху виправлення, що згладить той негатив, який здатен впливати на їх психологічний стан, та дозволить продовжувати роботу в раніше визначеному напрямку.

На стадії «Підтримка змін» актуальними є наступні стратегії:

- ✚ з фокусом на самоефективності;
- ✚ з фокусом на уникненні стимулюючих факторів;
- ✚ з фокусом на визначенні заміни;
- ✚ стратегія «Взірець для наслідування»;
- ✚ стратегія «Створення кола підтримки».

Важливо визначати не минулі успіхи неповнолітнього, а його нинішні досягнення, що дозволяють йому підвищувати впевненість у своїх силах, розвивати свій потенціал, рухатися вперед. Винагорода за досягнуті успіхи (проста похвала), нехай за, можливо, й не такі значимі та потужні, проте реальні успіхи і зрушення – це і є те саме позитивне підкріплення подальшої зміни поведінки.

- ✚ Стратегія з фокусом на уникненні стимулюючих факторів:
  - визначення разом з неповнолітнім ситуацій ризику, які можуть провокувати повернення до старої моделі поведінки;
  - розроблення стратегій уникнення ризиків та пошук альтернатив.

У багатьох підлітків соціальні ситуації, місця, оточення, окремі люди або емоційні стани сприяють прояву певного типу небажаної, ризикованої поведінки. Бажаною є допомога неповнолітньому побачити необхідність зустрічатися з новими людьми, знайти нові місця для відпочинку та інші заняття, які не будуть стимулювати ризиковану поведінку. Після цього допоможіть неповнолітньому скласти конкретний план з пошуку таких альтернатив.

- ✚ Стратегія з фокусом на визначенні заміни:
  - визначення разом з неповнолітнім потреб, які він реалізував через небажану поведінку;

➤ визначення разом з неповнолітнім заміни/альтернативи, яка допоможе йому впоратися з емоційними та (або) фізичними потребами, які стали причиною ризикованої поведінки.

Важливо визначити потреби, які привели до колишньої ризикованої поведінки, а потім розглянути способи досягнення аналогічного задоволення адекватним і безпечним способом.

Якщо неповнолітній відмовляється від старих звичок, у нього звільняється «час» та «місце» у житті, їх потрібно заповнити чимось корисним, змістовним, таким, що сприятиме його розвитку та закріпленню позитивних змін.

Стратегія «Взірець для наслідування» передбачає:

- залучення неповнолітнього у діяльність, в якій він би відчув себе лідером та зразком для інших;
- спосіб допомогти неповнолітньому відчувати впевненість у тому, що він/вона зможе змінити свою поведінку та, окрім того, зможе допомогти своїм одноліткам зробити те ж саме.

Зміна своєї соціальної ролі – можливість стати зразком для наслідування – дозволить неповнолітньому утримати поведінку після її зміни.

Стратегія «Створення кола підтримки» передбачає:

- формування ресурсного забезпечення для реалізації плану індивідуальної роботи з неповнолітнім та його покроковий рух шляхом позитивних змін.
- спланувати послуги відповідно до потреб неповнолітнього;
- визначити, які ресурси, фахівці та організації мають бути залучені для надання тієї чи іншої послуги;
- відстежувати рух неповнолітнього від послуги до послуги та своєчасно здійснювати менеджмент послуг.

Отже, ресоціалізація неповнолітніх, які перебувають у конфлікті з законом, повинна бути спрямована на формування у них навичок протидії впливу негативного оточення, прокримінального мислення, безконфліктного

спілкування, вирішення проблем тощо. Соціально-виховна робота з неповнолітніми злочинцями повинна бути спрямована на корекцію їх емоційної сфери, розвиток емоційного та соціального інтелекту, морально-етичних та емпатичних властивостей особистості [16].

Змінювати те, як людина думає, завжди буде складно. Просто сказати їй як треба поводитись – рідко спрацьовує та загрожує поганим результатом. Необхідним є допомога в збільшенні мотивації до цих змін, але безумовною перешкодою в процесі змін є опір – бар'єр для змін.

Ладнати з опором – основна ознака мотиваційного інтерв'ювання/консультування. Представник уповноваженого органу з питань пробації завжди намагається уникнути провокування подальшого опору. Це досягається за допомогою рефлексії. Опір слід розглядати як знак для представника уповноваженого органу з питань пробації змінити свій підхід. Різні види рефлексії викличуть різні реакції та можуть сприяти просуванню справи.

Клієнти можуть застосувати опір, щоб змусити працівника створити блок - відповіді працівників, які заважають неповнолітнім дослідити їхню амбівалентність та знайти вихід із ситуації, при цьому завадивши працівнику зробити те, що він мав зробити [17]. В якості блоків можуть виступати:

- ✚ накази, вказівки або команди;
- ✚ попередження або погрози;
- ✚ поради, пропозиції або пропонування готових рішень;
- ✚ переконування за допомогою логічних аргументів, спори або лекції;
- ✚ моралізаторство, проповіді, вказування клієнтам на те, що їм «варто робити»;
- ✚ незгода, засудження, критика або обвинувачення;
- ✚ згода, підтвердження або похвала;
- ✚ соромлення, висміювання або нав'язування ярликів;
- ✚ інтерпретація або аналіз;
- ✚ заспокоювання, співчуття або втішання;

- ✚ опитування або зондування;
- ✚ відступ, відволікання, жарти або зміна теми [35].

Для того, щоб допомогти неповнолітнім припинити вести протиправний/асоціальний спосіб життя, представнику уповноваженого органу з питань пробації необхідно зрозуміти, чому вони продовжують робити те, що порушує встановлені норми та закони. Вони можуть їх порушувати, щоб отримати те, що вони хочуть, наприклад, секс чи гроші. Іншою причиною можуть бути звички, які неможливо контролювати, наприклад, наркотична чи алкогольна залежність, залежність від азартних ігор чи застосування жорстокості для вирішення проблем. Найчастіше, це буде комбінація деяких або усіх цих аспектів. Для того, щоб допомогти неповнолітнім змінити мотивацію до правомірної поведінки, можна або ізолювати їх і викинути ключ геть, або ж змінити їхні думки.

Люди бояться змін, вони не вірять, що це можливо, або ж вважають шкідливе вживання алкоголю, наркотиків чи жорстоке поводження необхідними у своєму житті.

Опір – бар'єр для змін, тому головне завдання представника уповноваженого органу з питань пробації – усвідомлення існування бар'єру, уникнення його посилення та застосування ефективних методів управління ним [3, 35].

Для неповнолітнього, опір – це реакція проти. Для персоналу уповноваженого органу з питань пробації – це ресурс. Саме на другій стадії зміни поведінки неповнолітні чинять більший опір змінам, оскільки відчуває амбівалентність, яка не залишає її у спокої; коли ж цей спокій намагаються «розгойдати» ще й ззовні, «підштовхуючи» до змін, - опір зростає. Тому поки не буде подолано амбівалентність, опір залишатиметься однією із захисних реакцій.

Опір змінам – природний для людини. Кожен, хто стикається зі зміною звичного способу життя, починає відчувати почуття опору. Опір може бути відкритим і прихованим.

Відкритий опір може виявитися у вигляді заперечення проблеми, агресивної поведінки щодо особи, яка каже про необхідність змін. Типовими ознаками відкритого опору є:

- намагання неповнолітнього, переговорити працівника;
- численні перебивання, репліки, питання та перепитування;
- швидкі, але неадекватні, реакції на звернення персоналу;
- демонстративна поза, стани агресії, захисту, провокаційні репліки, погляд очі в очі, демонстративне намагання закінчити спілкування.

Прихований опір може виявлятися у запізненнях на зустрічі з подальшими вибаченнями, пропусках, безтурботному ставленні до зустрічей, сумніві у компетентності представника уповноваженого органу з питань пробації, запереченні щодо втручання сторонніх осіб, небажанні надавати інформацію. Типовими ознаками пасивного опору є:

- відсутність словесної та емоційної реакції неповнолітнього на звернення працівника;
- уникнення зустрічного погляду;
- «закрита» поза (стани роздуму, захисту, намагання чинити опір);
- формальні відповіді на запитання («не знаю», «не чув», «не буду», «мені потрібно подумати»);
- намагання закінчити спілкування посиленнями на різні обставини (погане самопочуття, важливі справи тощо) та репліками типу «я вже можу йти», «питань, прохань не маю».

Не слід сприймати опір як «погану поведінку» неповнолітнього, спрямовану проти конкретного працівника. Важливо розуміти, що опір неповнолітнього «живиться» від його тривоги, страхів. Якщо підліток припинить опір, йому доведеться визнати неприємні для себе речі і дозволити собі пережити ті почуття, яких підліток уникав.

Супротив дозволяє підлітку «експлуатувати» звичні аргументи для того, щоб не змінювати своє життя і залишатись у «зоні комфорту».

Іноді сам працівник провокує опір підлітка, коли припускається наступних помилок:

- ✚ тисне, дає поради, «вчить жити» з позицій «експерта»;
- ✚ викликає «передозування відносинами» (пробує маніпулювати, тиснути та підкреслювати свій авторитет тощо);
- ✚ ігнорує або не дає висловити думку підліткові.

Приклад висловів консультанта, що провокує опір:

- ✚ «Я маю значний досвід на цій роботі, тому слухай мене і не перебивай, я краще знаю, як і що тобі робити...»
- ✚ «Ми вже цілий тиждень розмовляємо про одне й те ж, може, час вже щось вирішувати?»
- ✚ «Якби не я, то ти...»

При вищевказаних ситуаціях, важливим є правильне використання опору та фокусування на певних аспектах під час спілкування з неповнолітніми, а саме:

- ✚ грамотно і правильно формулювати думку (мовний склад розмови);
- ✚ логічно і обмірковано висловлюватись (логічний склад);
- ✚ створювати гарний психологічний клімат бесіди, пам'ятати про враження, що справляє на неповнолітніх (психологічний склад);
- ✚ контролювати свою міміку, жести, манери (немовний склад розмови).

Різними дослідниками (О.О. Бодамов, А.Під, Х.Рюкле, А.Штангль та ін.) встановлено, що під час спілкування через немовні засоби може передаватись до 50% інформації. Майже 80% невербальної інформації «повідомляється» виразом обличчя, позою, жестами. При цьому слід зазначити, що першочергового значення набуває візуальна психодіагностика. Візуальна психодіагностика у якості основного інструменту отримання вихідної інформації використовує зоровий аналізатор, який забезпечує включення спостереження і спостережливості [27].

Цінність візуальної психодіагностики визначається відносною простотою та головне – універсальністю застосування. В першу чергу це стосується психологічно напружених, швидкоплинних, малопрогнозованих ситуацій спілкування.

Візуальна психодіагностика передбачає:

- знання сутності психологічної характеристики чи якості, сукупності її зовнішніх проявів;

- вміння виявити ці прояви за допомогою спостережливості, співвіднести із «зразком»;

- вміння зробити ймовірний, але максимально достовірний висновок.

Застосування візуальної психодіагностики дозволяє упереджувати небажані вчинки та реакції неповнолітніх, здійснювати на них цілеспрямований психологічний вплив, в цілому управляти процесом професійного спілкування.

Візуальна психодіагностика забезпечує отримання представником уповноваженого органу з питань пробації так званої невербальної (несловесної) інформації щодо засудженого. Зовнішність засудженого, її окремі елементи:

- ✚ фізичні (тіло, руки, очі),

- ✚ фізіологічні (потовиділення, дихання, слюновиділення),

- ✚ культурно-естетичні (одяг, предмети релігійного культу, татування) представляють собою своєрідний психологічний атлас.

Візуальна психодіагностика базується на тому, що внутрішній світ, окремі психологічні характеристики засудженого безпосередньо чи опосередковано, але в цілому достовірно реалізуються через зовнішність і манеру поведінки. Якщо зміст слів, фраз, речень під час спілкування жорстко контролюється засудженим, то жести, міміка, дихання, сльози проявляються підсвідомо, мимовільно.

На фізіологічному рівні збудження, яке виникає у нервових центрах головного та спинного мозку і супроводжує певну психологічну характеристику (подив, гнів, роздуми тощо), передається на м'язи та окремі органи. При застосуванні візуальної психодіагностики представникам

уповноваженого органу з питань пробації необхідно знати і враховувати, що психологічні характеристики, якості неповнолітнього, які проявляються у його зовнішності та манері поведінки системно, тобто, як сукупність взаємопов'язаних ознак. Такі ознаки включають наступні основні компоненти:

- ✚ загальні ознаки: тонус м'язів, рухова активність, намагання зайняти певну дистанцію та просторове положення стосовно пенітенціарного працівника, контроль за власною поведінкою та поведінкою інших;

- ✚ вираз обличчя (міміка): брови, очі, погляд, губи, м'язи обличчя;

- ✚ положення рук (жестикуляція);

- ✚ положення тіла і ніг (поза);

- ✚ мова, звуки, дихання;

- ✚ реакції шкіри (зміна кольору, слюновиділення, потовиділення, сльози).

З огляду на вищевикладене, слід зазначити, що для ефективного процесу мотиваційного консультування, персоналу уповноваженого органу з питань пробації не достатньо використовувати необхідні методи та прийоми, а також чітко слідувати визначеним у вибраній стратегії крокам. Важливими залишаються навички та вміння представника органу пробації слідувати базовим положенням мотиваційного консультування (емпатія, амбівалентність, підтримка самоефективності та використання опору). Для опису методів роботи, що дозволяють уникнути конфронтації з клієнтом, Міллер і Рольник використовували термін «не спротив опору». Це виявляється у застосуванні методик рефлексивного слухання.

У 1950 роках Карл Роджерс продемонстрував, що для встановлення довіри між адвокатом та клієнтом необхідними є три основних складові – співпереживання, сердечність та щирість. З того часу ці елементи вважаються основними принципами міжособистісної співпраці [17, 27].

Отже, для ефективної співпраці визначено наступні психомоторні навички працівника:

- ✚ зоровий контакт або пильний погляд;

- поза тіла;
- вираз обличчя;
- манери та жести;
- словниковий запас;
- чіткість мови;
- тон голосу.

Правильне засвоєння цих навичок дає можливість представнику уповноваженого органу з питань пробації здобути удосконалені прийоми, які сприятимуть успішному інтерв'юванню та консультуванню, які є необхідними для застосування нового законодавства про пробацію.

Персонал уповноваженого органу з питань пробації повинен підтвердити цінності, відносини і перспективи неповнолітнього стосовно його поведінки. Це вкрай важливо для того, щоб забезпечити особисту зацікавленість неповнолітнього, яка є необхідною умовою будь-якого поведінкового консультування. Для посилення ефекту необхідно застосовувати рефлексивне слухання, коли у відповідь проговорюється суть сказаного неповнолітнім так, аби це звучало прийнятно, і демонструється розуміння його/її почуттів.

Висловом розуміння, спробувати показати відмінність між поточною поведінкою неповнолітнього і його/її особистими цінностями або ідеальним уявленням про самого себе. Необхідно звернути увагу на ці відмінності, щоб підліток зміг побачити, що його поведінка ставить під сумнів його власні цінності.

Мотиваційне консультування має призвести до «розмови про зміни» з боку неповнолітнього. Це відбувається, коли підліток починає сам говорити про переваги змін і оптимістично дивиться на можливість змінитися, вірить у те, що він здатен на це. «Розмова про зміни» повинна бути метою будь-якого мотиваційного консультування, навіть якщо в результаті значних видимих змін не відбувається.

Важливо визнати право підлітка на опір, ніхто з нас не готовий змінитися швидко, а особливо, якщо ці зміни не є внутрішнім поштовхом, а нав'язуються

ззовні. Важливо прийняти це та взяти тайм-аут. Мотиваційне консультування ефективно тільки в тому випадку, коли підлітки відчувають, що вони вільні і можуть користуватися цією свободою, щоб вирішити як, чому і коли їм змінюватися.

Під час виконання роботи персонал уповноваженого органу з питань пробації повинен вірно побудувати робочий процес за схемою: оцінка-класифікація-дія.

- ✚ Оцінити, що неповнолітній знає про проблему, як сприймає її чи визнає її можливі ризики/наслідки для нього;

- ✚ класифікувати стадію готовності неповнолітнього змінити поведінку і визначити відповідні стратегії працівника;

- ✚ перейти до дії, використовуючи відповідні стратегії консультування, а також зафіксувати стадію готовності, стратегію консультування та цілі неповнолітнього на шляху до змін.

Також, слід враховувати загальні рекомендації щодо усунення перешкод професійного спілкування. Потрібно намагатись до початку спілкування передбачити ймовірність та причини опору. Для цього необхідно скористатись наявною інформацією про неповнолітнього.

Під час спілкування уважно, але не демонстративно слідкувати за неповнолітнім, особливостями його вербальної та жестикуляційної активності. Орієнтуватись на типові ознаки активного і пасивного опору. Спонукати неповнолітнього до спілкування. Використовувати мову, прийнятну і зрозумілу неповнолітньому. Це, в першу чергу, стосується таких мовних засобів як лексикон (бажано виключити професійний), гучність, темп, довжина окремих фраз. Виникненню перешкод сприяють вересклива, гугнява, занадто голосна (з елементами крику), монотонна мова, численні або часто повторювані слова і вирази «паразити», фрази довжиною більше 15-20 слів [34, 45].

Зважаючи, що в деяких уповноважених органах з питань пробації є штатні психологи, які повинні впроваджувати методіку мотиваційного консультування, та надавати психологічну допомогу, методичними

рекомендаціями з надання психологічної допомоги суб'єктам пробації наданими Державною установою «Центр пробації», відповідна допомога базується на наступних принципах:

1. Дотримання і захисту прав суб'єктів пробації та інших осіб під час надання психологічної допомоги (незалежно від статі, раси, національності, мови, походження, майнового і посадового становища, місця проживання, ставлення до релігії, переконань, належності до громадських об'єднань, а також інших обставин);
2. Добровільності отримання психологічної допомоги;
3. Своєчасності (невідворотності послуг), доступності (невідворотності послуг у випадку звернення суб'єкта) та якості (рівня досягнення прогнозованого результату) психологічної допомоги;
4. Індивідуального підходу (застосування форм, методів, методик та заходів відповідно до потреб клієнта);
5. Конфіденційності (нерозголошення інформації, крім випадків, коли це загрожує життю і здоров'ю самого суб'єкта чи інших людей);
6. Дотримання норм професійної етики та встановлених стандартів [19, 28].

При цьому є відпрацьований механізм комплексного застосування методів мотиваційного консультування, для збільшення ефективності проведеної роботи, який передбачає наступний алгоритм:

- початок з структурованого твердження;
- запитання з відкритим закінченням;
- врахування, на якому етапі у циклі змін знаходиться неповнолітній;
- уникнення непотрібних блоків;
- активне слухання та застосування рефлексію для управління з опором;
- дослідження амбівалентності;
- використання тверджень, що сприятимуть змінам;

✚ спонукання неповнолітнього вигадати мотивуючі для неї твердження;

✚ дослідження цілей удачі;

✚ підсумовування.

Як зазначає Дмитро Ягунов, концепція пробації охоплює всі види апробаційної активності у сфері кримінальної юстиції: досудові доповіді, діяльність в процесі виконання альтернативних санкцій, діяльність в установах виконання покарань, нагляд, діяльність з попередження злочинів. У зв'язку з чим можна сказати, що представник органу пробації водночас є:

1. Державним службовцем, хоч і є винятки, через те, що у деяких країнах держава делегує приватним організаціям здійснювати функції виконання покарань у суспільстві та наглядати за засудженими).

2. Соціальним працівником, який надає соціальні послуги як засудженим до альтернативних видів покарань, так і до позбавлення волі.

3. Посередником між потерпілим та злочинцем.

4. Учасником кримінального процесу. Обов'язок якого полягає у наданні суду максимально повної соціально-психологічно-біологічної характеристики про особу злочинця у формі досудової доповіді. Крім того, представник органу пробації може надавати суду рекомендації щодо міри покарання.

5. Учасником кримінально-виконавчого процесу, обов'язок якого полягає у виконанні альтернативних покарань та здійсненні нагляду за злочинцями в умовах вільного суспільства [38]

Аналіз системи підготовки кадрів для виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, за кордоном, проведений помічником ректора групи організаційно-аналітичної роботи та контролю Академії Державної пенітенціарної служби Стеценко І., вказує на те, що пріоритетами такої підготовки є не лише знання правових основ виконання покарань, а й психологічна, педагогічна, соціальна, медична підготовки, що дозволяють впливати на суб'єктів пробації з метою зменшення ризику скоєння ними

повторних правопорушень, сприяння реабілітації правопорушника, забезпечення усвідомлення правопорушником шкоди від вчиненого злочину, налагодження взаємодії з суб'єктами пробації та їхніми сім'ями, волонтерами, громадськими та іншими організаціями, здійснення супроводу суб'єктів пробації на всіх етапах перебування їх у полі зору уповноважених на роботу з правопорушниками державних інституцій [34].

Проведений аналіз теоретичних напрацювань науковців та узагальнення практики підготовки майбутніх працівників пенітенціарної служби до виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, вказує на наявність низки суперечностей у системі підготовки пенітенціарного персоналу в Україні, що існують між:

- ✚ запитами суспільства у підготовці кваліфікованих фахівців, здатних ефективно виконувати функції, пов'язані з виконанням покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та відсутністю теоретичних розробок і практичних рекомендацій у цій площині, які б забезпечували цілеспрямовану підготовку персоналу пенітенціарної служби до виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, в системі професійної підготовки;

- ✚ потребою у зміні роботи з правопорушниками, засудженими до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та консервативними підходами до змісту програм навчальних дисциплін, організаційних форм проведення різних видів навчальних занять у закладах вищої освіти, які готують майбутніх працівників пенітенціарної служби до виконання зазначених покарань;

- ✚ навчальним потенціалом індивідуально орієнтованих, інформаційних технологій, технологій проблемного навчання, колективного навчання, діагностичних технологій та недостатнім рівнем застосування таких технологій у процесі підготовки майбутніх працівників пенітенціарної служби до виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі;

- ✚ великою кількістю вітчизняних та зарубіжних наукових публікацій, в яких йдеться про важливість формування готовності до професійної діяльності пенітенціарного персоналу, який виконує покарання, не пов'язані з

позбавленням волі, та відсутністю моделі, що дозволить ефективно здійснювати цю підготовку [10, 11, 29].

Дука О.А., у власній дисертації зазначає, що розвиток інституту пробації в Україні потребує удосконалення підходів до розвитку професійної компетентності персоналу, яка передбачає оновлення моделі роботи з клієнтом з використанням міжнародних інноваційних підходів, методів і прийомів, а саме: оцінки ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення, методик ефективного спілкування і мотиваційного інтерв'ювання, реалізації апробаційних програм; методів когнітивно-поведінкового втручання та просоціального моделювання; управління справами (кейс-менеджмент), пенітенціарної пробації, волонтерської діяльності у пробації тощо [11].

Психологічна готовність представників уповноваженого органу з питань пробації базується як на загальній концепції системного аналізу, так і на тих методологічних засадах, виходячи з яких виявляються найбільш значущі риси особистості. Особистісний потенціал феноменологічно виявляється через рівень особистісного розвитку. У сучасній психології є ряд показників (критеріїв) особистісного розвитку і особистісної зрілості, а звідси – й індикаторів особистісного потенціалу.

3.2. Валідність методу рефлексії в процесі проведення мотиваційного консультування

Одним із основних прийомів мотиваційного консультування є рефлексія, яка допомагає неповнолітнім в процесі переходу від однієї стадії змін поведінки до наступної усвідомити свої власні реакції та проаналізувати свій досвід. Для багатьох працівників рефлексія може здатися парадоксальною та складною, тому важливо зрозуміти, чому необхідно розвинути та застосувати ці навички.

Рефлексія – один із найвпливовіших методів, які застосовують працівники, коли допомагають людям змінювати їхню поведінку. Вона зазвичай надає набагато глибше розуміння ніж у випадку з прямим ставленням запитань. Вважається, що залежно від завдання, 80 % інтерв'ювання має складати рефлексія, 20 % - запитання, в той час як багато працівників можуть лише опитувати 100 % часу і застосовувати трохи рефлексії.

Отже, слід визначити чому рефлексіє є таким дієвим методом в процесі мотиваційного консультування:

- привертає пильну увагу працівника служби пробації;
- заохочує сфокусуватися на тому, що турбує;
- є показником ствердження для клієнта;
- заохочує подальше розкриття клієнта;
- управляє опором та зменшує його.

Під час рефлексивного слухання працівники служби пробації формулює твердження, щоб перевірити чи ми правильно зрозуміли те, що хотів сказати клієнт. Перехід від найуживаніших питань до найуживаніших рефлексій спочатку буде складним для багатьох [47, 48].

Саме завдяки різним видам рефлексії, працівник служби пробації може уникнути опору. Різні види рефлексії викликають різні реакції, допомагають в налагодженні контакту та інформують працівника служби пробації про відповідні зміни. Існує шість різних видів рефлексії:

- проста рефлексія
- розширена рефлексія
- двостороння рефлексія
- рухомий фокус
- погодження з несподіваним поворотом
- наголошуючи на власному виборі/контролі

Часто найефективнішою з вищезгаданих є розширена рефлексія. Крім цього, існує зменшувальна рефлексія, яка застосовується працівниками для

умисного мінімізування того, що було сказано, щоб користувач міг зрозуміти щось складне.

Існує чотири широкі категорії питань, що сприяють змінам:

- ✚ Питання, що сприяють усвідомленню проблеми.
- ✚ Питання, що сприяють вираженню стурбованості.
- ✚ Питання, що сприяють твердженням щодо наміру змінитися.
- ✚ Питання, що сприяють вираженню оптимізму.

Працівник обирає питання, що сприяє змінам, відповідно до того, де користувач знаходиться у циклі змін. Зазвичай, працівник має застосовувати питання, що сприяють усвідомленню проблем для особи, яка знаходиться на стадії відсутності усвідомлення проблеми або ставлення питань щодо занепокоєння для тих, хто переходить зі стадії розгляду до стадії рішення. Тим не менш, працівники завжди повинні бути готовими проявити гнучкість.

Залученість та демонстрація розуміння того, що говорить клієнт, передбачає прямий зацікавлений погляд, кивання, а також постійне відстежування реакції клієнта (слів, інтонації, міміки, жестів). Здійснюється шляхом:

✚ рефлексії змісту – повторення чи перефразування того, що сказав клієнт (це дає підліткові розуміння, що його чують і розуміють):

- повторення або просте відображення;
- перефразування;
- переказування;

✚ рефлексії почуттів – відображення того, що відчуває клієнт, говорячи певні слова.

Розглянемо чим саме рефлексія допомагає персоналу органу пробації:

1. зрозуміти клієнта і його почуття;
2. показати клієнту, що його дійсно слухають;
3. викликати довіру підлітка, показати йому, що ним дійсно зацікавлені;
4. показати неповнолітньому, що його прагнуть зрозуміти;

5. допомогти клієнту отримати «зворотний зв'язок», почути себе «з боку», «вухами консультанта»;

6. допомогти підлітку зміцнити впевненість у необхідності змін.

В свою чергу рефлексія допомагає неповнолітньому суб'єкту пробації в наступному:

1. зняти напругу і страх непорозуміння (особливо під час першої зустрічі);

2. зміцнити впевненість у собі в необхідності змін;

3. висловити свої почуття.

Резюмування (підсумовування та узагальнення) передбачає формулювання результатів розмови, узагальнення сказаного та почутого, озвучення певних висновків. Підбиття підсумків – це, по суті, обдумування розмови. Зручно починати підсумовування та узагальнення з таких слів:

- «Чи правильно я зрозумів, що ...»

«Якщо підсумувати те, що Ви сказали, то ...»

- «Я хочу уточнити ...»

Отже, підсумовування та узагальнення допомагають персоналу узагальнити те, що сказав суб'єкт пробації, зрозуміти, що було неправильно сформульовано чи втрачено у ході розмови, пов'язати різні теми чи моменти розмови, отримати додаткові коментарі з боку суб'єкта пробації, перейти від однієї теми до іншої. А суб'єкту пробації перейти від однієї стадії зміни поведінки до наступної, усвідомити свої власні реакції та проаналізувати свій досвід, оцінити, як його слова трактуються персоналом чи іншими особами, змінити погляд або точку зору з приводу висловленого.

ВИСНОВКИ

В умовах сьогодення українське суспільство зіштовхнулося з потребою у формуванні нової системи кримінальної юстиції стосовно неповнолітніх, що відповідає міжнародним стандартам. Однією з ключових ланок у цій системі є інститут пробації. Пробація як новий інструмент у механізмі запобігання злочинності серед неповнолітніх доводить свою ефективність і є цілком виправданою. Головна ідея – не покарати, а допомогти в реабілітації й ресоціалізації неповнолітніх, які перебувають у конфлікті з законом – висвітлюється через застосування системи альтернативних видів покарань у комбінації з наглядовими, соціально-виховними та психологічними заходами. Отже, ювенальна пробація є тією дієвою системою наглядових, соціально-виховних та психологічних профілактичних заходів, яка дає змогу здійснювати ефективно запобігання злочинності неповнолітніх.

Створення секторів (центрів) ювенальної пробації дозволило диференціювати роботу з неповнолітніми та зосередити увагу на збільшенні ефективності процесу виправлення неповнолітніх, які перебувають у конфлікті з законом. Використання спеціалізованих методик та заходів націлених на виправлення неповнолітніх, які перебувають у конфлікті з законом.

Серед найбільш доцільних та перспективних методик, що застосовуються з метою виправлення неповнолітніх, які перебувають у конфлікті з законом є мотиваційне консультування. Мотиваційне консультування володіє значним потенціалом для попередження і подолання соціальних проблем неповнолітніх.

Теоретичною основою методу мотиваційного консультування стали окремі положення концепції когнітивного дисонансу Л. Фестінгера, теорії самосприйняття Д. Бема та гуманістичної психології К. Роджерса. Остаточне оформлення теоретичних засад мотиваційного інтерв'ю відбулося на початку 1990-х років, після обґрунтування Дж. Прочаска та К. Діклемента

транстеоретичної теорії, яка поглибила розуміння процесу зміни поведінки і впровадження С. Ролліком поняття «амбівалентності» як ключового у мотиваційному консультуванні.

Психологічна структура особистості полягає у наявності певної сукупності взаємопов'язаних і взаємопідпорядкованих якостей. Виникаючи та формуючись у процесі життєдіяльності людини, ці якості утворюють своєрідну внутрішню призму, яка опосередковує зовнішні впливи на людину.

Таким чином, неповнолітні належать до особливо вразливої категорії. Серед вікових особливостей неповнолітніх слід виділити – недолік життєвого досвіду, схильність до наслідування, труднощі правильної оцінки деяких явищ, емоційна збудливість. Врахування вищевказаних особливостей підліткового віку, з огляду на теорії формування протиправної поведінки і проведення оцінки ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення, вказує на необхідність дослідження та подолання амбівалентності з метою вибору соціальноприйнятних норм поведінки.

Під час дослідження було встановлено, що перевагами мотиваційного консультування є: гнучкість, ефективність, можливість поєднання з іншими методами втручання; особлива атмосфера довіри, співчуття і співпраці, яка є основою для формування подальших професійних стосунків і залучення неповнолітнього клієнта до інших інтервенцій; чіткий і зрозумілий процес консультування; та використання визначених технік роботи з неповнолітніми на кожному з етапів консультування.

Важливо розуміти, що ключовими для розуміння сутності мотиваційного консультування є наступні положення: мотиваційне інтерв'ю є одночасно стилем консультування і сукупністю технік; воно передбачає визначення та мобілізацію внутрішніх цінностей і цілей клієнта для стимулювання зміни його поведінки; імпульс до змін повинен виходити із власних мотивів клієнта, а не

нав'язуватись ззовні; мотиваційне консультування спрямоване на виявлення та подолання амбівалентності та аналіз переваг і недоліків нової моделі поведінки; опір клієнта є сигналом для зміни стратегії мотивації; віра в здатність клієнта змінитися та його наснаження є важливими для досягнення позитивних результатів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аналіз статистичних даних щодо стану та структури злочинності в Україні. URL: http://old.mvs.gov.ua/ua/pages/172_Stan_ta_struktura_zlochinnosti_v_Ukraini_2005_2006_rr.htm.
2. Аналіз статистичних даних щодо стану та структури злочинності в Україні. URL: <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/article/717134>.
3. Антонова Н.В. Консультування та коучінг персоналу в організації: підручник та практикум для бакалаврата та магістратури. М. : Юрайт, 2015. – 370 с.
4. Бандура А. Теория социального научения: учебник. Спб.: Евразия, 2000. 320 с.
5. Бойко А., Дмитришина Н., Дума Л. Когнітивно-поведінкове втручання для зниження інфікування ВІЛ, ПСШ та вірусними гепатитами серед споживачів ін'єкційних наркотиків з використанням індивідуального консультування та кейс-менеджменту: посібник. Київ. 2016 р. 216 с
6. Бочелюк В.Й., Денисова Т.А. Кримінально-виконавча психологія: підручник. Київ: Істина, 2008. 328 с.
7. Буизман В. Когнитивно-поведенческие вмешательства в терапии зависимости от психоактивных веществ. – Москва, 2007. 60 с.
8. Василевич В.В., Михайлова І.М. Кримінологічне обґрунтування запровадження інститутів відновного правосуддя та пробації в Україні. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2014. № 3. С. 45–49. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/721/1/6.pdf>.
9. Галай А.О., Дука О.А., Сахнік О.В., Яковець І.С. Огляд іноземної практики підготовки персоналу пенітенціарної системи: наук. аналіз. Київ: ТОВ «КНТ», 2015. 25 с.

10. Дука О.А. Комунікативні навички та мотиваційне інтерв'ювання. Методичні рекомендації персоналу органу пробації та Державної кримінально-виконавчої служби України: навчально-методичний посібник. Біла Церква. 2019. 27 с.
11. Дука О.А. Розвиток професійної компетентності персоналу органу пробації у відомчих навчальних закладах Державної кримінально-виконавчої служби України: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. Київ, 2019 р. 296 с.
12. Журавель Т.В., Замула С.Ю., Лях Т.Л. Профілактика ВІЛ та ризикованої поведінки серед неповнолітніх, які перебувають у конфлікті із законом: навч.-метод. посібник / за ред. Т.В. Журавель. Київ: ТОВ «ОБНОВА КОМПАНІ», 2015. 184 с.
13. Збірник документів Ради Європи з запобігання перенаселеності в'язниць. Рада Європи, 2015. 174 с. URL: <https://i-rc.org.ua/files/E-compendium%20in%20Ukrainian.pdf.pdf>
14. Зелинский А.Ф. Криминалистическая психология: научно-практическое издание. К.: Юринком Интер, 1999. – С. 21-24
15. Игошев К.Е., Шмаров В.В. Социальные аспекты предупреждения правонарушений (проблемы социального контроля). Москва: Юрид. лит., 1980. 176 с.
16. Кияниця З.П., Петрочко Ж.В. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми: посіб. Київ: ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. 256 с.
17. Клочко І.М., Єфремов А.М., Щербатюк О.В. Психологічний дайджест: в схемах і таблицях: посібник. Біла Церква: Білоцерківський центр ПКП ДКВС України, 2020. 91 с.
18. Коваль Г.Ш. Профілактичні заходи з попередження делінквентної поведінки підлітків. Наука і освіта. 2009. № 8. С. 201-205. URL: https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2009/8_2009/Koval.pdf
19. Кравченко К. Характеристика неповнолітніх, які перебувають у конфлікті з законом. Матеріали ХІХ Міжнародної науково-практичної інтернет-

конференції «Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки в країнах Європи та Азії». Переяслав-Хмельницький, 2019. URL: <http://conferences.neasmo.org.ua/uk/art/5137>

20. Крейдун Н.П., Лактіонов О.М., Сорока А.В., Сколов С.І. Основи пенітенціарної психології: навчальний посібник. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2007. – 140 с.

21. Курпатов А.В., Красная таблетка-2. Вся правда об успехе: Almalittera Вильнюс, 2016. 272 с

22. Курс лекцій з модуля професійно-психологічної компетентності, Біла Церква: Білоцерківський центр ПКП ДКВСУ, 2019. 91 с.

23. Медведєв В.С. Кримінальна психологія: підручник для студ. вищих навч. закладів. Київ: Атіка, 2004. 367 с.

24. Мердок Д., Ірічка В. Боротьба із жорстоким поведінням у пенітенціарних закладах: Рада Європи, 2016. С. 58-59.

25. Михайлова І. Пробація щодо неповнолітніх як механізм запобігання злочинам неповнолітніх. Национальный юридический журнал: теория и практика. 2014. С. 224–229. URL: <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2014/6/51.pdf>.

26. Мотильов І. Тригер як джерело формування протиправної поведінки неповнолітніх, які перебувають у конфлікті з законом / Гуманітарна наука ХХІ століття: сучасні виклики в галузі права, освіти, соціальних та поведінкових наук: матеріали заочної міжнародної науково-практичної конференції (м. Чернігів, 06.11.2020 р.). Чернігів: Академія ДПтС, 2020. 332 с.

27. Ниренберг Д. Как читать человека, словно книгу: книга. Баку: Сада, 1992 г. – 176 с.

28. Про пробацію: Закон України від 05.02.2015 р. № 160-VIII. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2015, № 13, ст. 93

29. Романюк О.В., Човган В.О. Міжнародні стандарти, принципи і рекомендації в галузі виконання покарань та діяльності органів і установ

виконання покарань: методичні рекомендації. Біла Церква: Білоцерківський ПКП ДКВС України. 2016. 132 с.

30. Седхем Дж., Октіган М. Основи професійної діяльності персоналу органу пробації: Навчальний посібник для персоналу органу пробації / за ред. Джеймса Седхема, Майкла Октігана. К., 2017. – 242 с.

31. Скринінг особистості неповнолітнього, котрий перебуває у конфлікті з законом: методичний посібник. Київ: ТОВ «Компанія ЛІК», 2007. 56 с.

32. Статистична інформація Офісу Генерального прокурора України про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення з 2019 рік. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=113898&libid=100820&c=edit&_c=fo

33. Статистична інформація Офісу Генерального прокурора України про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення з 2020 рік. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=114141&libid=100820&c=edit&_c=fo

34. Стеценко І.М. Зарубіжна практика підготовки пенітенціарних працівників до виконання завдань пробації. Науковий вісник Сіверщини. Чернігів: Освіта, 2019. 189 с.

35. Стідз Г., Журавель Т. Методики та інструменти роботи з неповнолітніми, які перебувають у конфлікті з законом: навчально-методичний посібник для практиків: книга перша. Проект «Реформування системи кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні». 2017. 242 с

36. Стідз Г., Солопова Л., Кочура О. Оцінка ризиків і потреб дітей у конфлікті з законом: методичні рекомендації. / Г. Стідз, Л. Солопова, О. Кочура, Біла Церква: Білоцерківський центр ПКП ДКВС України, 2014. 28 с.

37. Тригер. Україномовний ресурс відповідей на запитання Termin.in.ua. URL: <http://termin.in.ua/tryher-trigger/>

38. Ягунов Д.В. Служба пробації: концепція, принципи діяльності, організаційна структура: конспект лекцій. Видання четверте, змінене та доповнене. Одеса: Фенікс, 2008. 72 с. URL: <https://dmytro-yagunov.at.ua/publ/1-1-0-2>

39. Amrhein P.C. at all. Derived Relations Moderate the Association Between Changes in the Strength of Commitment Language and Cocaine Treatment Response / *Experimental and Clinical Psychopharmacology*. 2016. – C.67-81.

40. Bandura, A. Self efficacy: Towards a unifying theory of behavioral change / *Psychological Review*, № 84. – 1977. – P. 191–215.

41. Beall, L. S. Post-traumatic stress disorder : A bibliographic essay / *Choice*, № 34. – 1997. – P. 917–930.

42. Bogue, B., Campbell N. Implementing Evidence-Based Practice in Community Corrections / Bogue, B., Campbell, N., Carey, M., Clawson, E., Faust, D., Florio, K., Joplin, L., Keiser, G., Wasson, B. and Woodward, W. // Washington, DC : National Institute of Corrections, 2005.

43. Bush, J. M., Bilodeau B. D. Options: A cognitive change program – Washington, DC : U.S. Department of the Navy and U.S. Department of Justice, National Institute of Corrections, 1993.

44. Carter, M. M. Behavior Management of Justice-Involved Individuals: Contemporary Research and State-of-the-Art Policy and Practice // Washington, DC: National Institute of Corrections, 2015.

45. Ellis, A. Rational-emotive therapy. In *Current psychotherapies*, 3 rd ed., ed. R. J. Corsini, 196–238. Itasca, IL : Peacock, 1984.

46. Fabiano, E., Porporino F., Robinson D. Effectiveness of cognitive behavior therapy corrects offenders' faulty thinking / *Corrections Today* 53(5): 102–108, 1991.

47. Goldstein, A. P., and B. Glick. Aggression replacement training: Curriculum and evaluation / *Simulation & Gaming* 25(1): 9–26, 1994.

48. Landenberger, N. A. and Lipsey, M. W. The positive effects of cognitive-behavioral programs for offenders: A meta-analysis of factors associated with effective treatment / *Journal of Experimental Criminology*, 1, 451 – 476, 2005.

49. Latessa, Edward J. Effectiveness of cognitive behavioral interventions for youthful offenders : Review of the research. In Barry Glick (Ed.). *Cognitive*

Behavioral Interventions for At-Risk Youth. Kingston, NJ : Civic Research Institute, 2006.

50. Miller, W.R., and Rollnick, S. Motivational Interviewing: Preparing People for Change, 2nd ed. New York: Guilford Press. 2002.

ДОДАТОК А

Форма оцінки ризику вчинення повторного кримінального правопорушення особами, які вчинили кримінальні правопорушення (обвинувачуються у вчиненні кримінальних правопорушень) у віці 14 – 18 років

І. ІНФОРМАЦІЯ ЩОДО СПРАВИ НЕПОВНОЛІТНЬОЇ ОСОБИ

Дата заповнення форми оцінки ризику:

Особисті дані неповнолітньої особи:

Прізвище

Ім'я

По батькові

Дата народження

Стать: чоловіча

жіноча

Проживає:

з біологічними

з партнером

самотійно

батьками

/співмешканцем

з родичами

з друзями

інше

Додаткові дані:

Інформацію для форми оцінки ризику одержано з (вказіть усі джерела, з яких береться інформація):

інтерв'ю

навчальний заклад

суд

сім'я/законні

соціальні служби

інші

представники

Додаткові дані (пояснення щодо джерел інформації):

Вказіть будь-яку важливу інформацію, яку ще необхідно отримати:

II. ОЦІНКА КРИМІНОГЕННИХ ФАКТОРІВ

Початкова оцінка Проміжна оцінка Кінцева оцінка

Історія правопорушень

Індикатор	Примітки	
Поточне правопорушення та поточний вирок		
Скоєні правопорушення, за які неповнолітня особа не була притягнута до відповідальності	☐	
Неповнолітню особу притягували до відповідальності за скоєні правопорушення згідно з кримінальним чи адміністративним законодавством	☐	
Загальна кількість індикаторів:		

Стосунки в сім'ї

Індикатор		Примітки
Зневажливе ставлення, байдужість до неповнолітньої особи	☐	
Проблеми з контролем поведінки	☐	
Неналежне виховання	☐	
Погані стосунки батьків (одного з батьків) або законних представників з неповнолітньою особою	☐	
Загальна кількість індикаторів:		
Бал: ☐ низький (0-1) ☐ середній (2-3) ☐ високий (4)		

Вкажіть поточний рівень мотивації неповнолітньої особи (тут і далі не заповнюється, якщо проводиться кінцева оцінка):

Незацікавленість у змінах	☐
Роздуми про зміни	☐
Готовність до змін	☐

Дія	☐
Підтримка змін	☐

Освіта, навчання і працевлаштування (ОНП)

Зазначте, що з наведеного нижче найкраще характеризує теперішній стан неповнолітньої особи у сфері освіти, навчання і працевлаштування:

Середній навчальний заклад	☐	Професійно-технічний/вищий навчальний заклад	☐	Інше	☐
Загальноосвітня школа-інтернат	☐	Працевлаштований	☐		
Додаткові дані:					

Індикатор		Примітки
Негативне ставлення до навчального закладу та навчання	☐	
Порушення порядку у навчальному закладі	☐	
Погані стосунки з вчителями	☐	
Погані стосунки з однолітками	☐	
Низька успішність, часта відсутність	☐	
Не навчається і не працює	☐	
Загальна кількість індикаторів:		
Бал: ☐ низький (0-2) ☐ середній (3-4) ☐ високий (5-6)		

Вкажіть поточний рівень мотивації неповнолітньої особи:

Незацікавленість у змінах	☐
Роздуми про зміни	☐
Готовність до змін	☐
Дія	☐
Підтримка змін	☐

Дозвілля та відпочинок

Індикатор		Примітки
Недостатньо організоване дозвілля	☐	
Не залучена до просоціальних видів діяльності	☐	
Відсутні особисті	☐	

інтереси		
Загальна кількість індикаторів:		
Бал: ☐ низький (0-1) ☐ середній (2) ☐ високий (3)		

Вкажіть поточний рівень мотивації неповнолітньої особи:

Незацікавленість у змінах	☐
Роздуми про зміни	☐
Готовність до змін	☐
Дія	☐
Підтримка змін	☐

Стосунки з друзями та однолітками

Індикатор		Примітки
Деякі друзі з антисоціальною поведінкою	☐	
Деякі знайомі з антисоціальною поведінкою	☐	
Немає друзів, знайомих із соціально прийнятною поведінкою	☐	
Загальна кількість індикаторів:		
Бал: ☐ низький (0-1) ☐ середній (2) ☐ високий (3)		

Вкажіть поточний рівень мотивації неповнолітньої особи:

Незацікавленість у змінах	☐
Роздуми про зміни	☐
Готовність до змін	☐
Дія	☐
Підтримка змін	☐

Вживання психоактивних речовин

Індикатор		Примітки
Регулярне вживання наркотиків, алкоголю	☐	
Поодинокі вживання наркотиків, алкоголю	☐	
Вважає вживання психоактивних речовин за норму/невід'ємною складовою життя	☐	

Помітний шкідливий вплив на навчання, стосунки, побут	☐	
Вживання психоактивних речовин, пов'язане з правопорушенням(и)	☐	
Загальна кількість індикаторів: 0		
Бал: ☐ низький (0-1) ☐ середній (2-3) ☐ високий (4-5)		

Вкажіть поточний рівень мотивації неповнолітньої особи:

Незацікавленість у змінах	☐
Роздуми про зміни	☐
Готовність до змін	☐
Дія	☐
Підтримка змін	☐

Особисті якості та поведінка

Індикатор		Примітки
Дефіцит когнітивних навичок	☐	
Загальна недовіра до інших	☐	
Самоідентифікація як кримінальної особистості	☐	
Імпульсивність	☐	
Фізична агресія	☐	
Вербальна агресія	☐	
Спроби маніпулювати/ контролювати інших	☐	
Загальна кількість індикаторів: 4		
Бал: ☐ низький (0-2) ☐ середній (3-5) ☐ високий (6-7)		

Вкажіть поточний рівень мотивації неповнолітньої особи:

Незацікавленість у змінах	☐
Роздуми про зміни	☐
Готовність до змін	☐
Дія	☐
Підтримка змін	☐

Ставлення до правопорушень

Індикатор		Примітки
Заперечує серйозність	☐	

своєї поведінки/ применшує наслідки своєї поведінки		
Не розкаюється/не має почуття провини	☐	
Вірить у прийнятність деяких антисоціальних типів поведінки	☐	
Вважає, що стосовно деяких осіб/груп можна вчиняти правопорушення	☐	
Загальна кількість індикаторів: 2		
Бал: ☐ низький (0-1) ☐ середній (2) ☐ високий (3-4)		

Вкажіть поточний рівень мотивації неповнолітньої особи:

Незацікавленість у змінах	☐
Роздуми про зміни	☐
Готовність до змін	☐
Дія	☐
Підтримка змін	☐

ПІДСУМОК КРИМІНОГЕННИХ ФАКТОРІВ

	Історія правопорушень	Стосунки в сім'ї	Освіта, навчання і працевлаштування	Дозвілля та відпочинок	Стосунки з однолітками	Вживання психоактивних речовин	Особисті якості та поведінка	Ставлення до правопорушень	Загальний бал оцінки
Високий									
Середній									
Низький									

ВИЗНАЧЕННЯ РІВНЯ НАГЛЯДУ

Загальний рівень ризику/рівень нагляду	
Високий (27-34 бали)/максимальний нагляд	☐
Середній (9-26 балів)/нагляд середнього рівня	☐
Низький (0-8 балів)/мінімальний нагляд	☐

III. ОЦІНКА ФАКТОРІВ СПРИЙНЯТТЯ ТА ЗАХИСТУ

Фактори сприйняття

Особистісні фактори	Примітки

Проблеми зі здоров'ям	
Вагітність/наявність дитини	
Відставання у фізичному розвитку	
Пережитий досвід насильства	
Емоційні проблеми	
Відставання у когнітивному/розумовому розвитку	
Низький рівень соціальних здібностей	
Досвід залучення до сексуальної експлуатації	
Пережитий досвід експлуатації, використання у примусовій праці, жебрацтві	
Неадекватна самооцінка	
Ситуативні фактори	Примітки
Неналежні умови проживання	
Психічні хвороби в сім'ї	
Родичі з кримінальним минулим	
Емоційна травма в сім'ї	
Конфлікт між батьками	
Досвід жорстокого поводження в сім'ї	
Фінансові проблеми	
Батьки вживають психоактивні речовини	
Відсутність або недостатність рекреаційних об'єктів чи ресурсів у громаді	

Захисні фактори

Захисні фактори/сильні сторони	Примітки
Емоційна зрілість	
Демонстрація здатності розв'язувати проблеми	
Високі інтелектуальні здібності	
Знання, навички	
Належні соціальні навички	
Особисті інтереси та захоплення	
Позитивне ставлення до школи/роботи	
Розуміння проблем з власною	

поведінкою	
Чітке визначення підстав або стимулів для уникнення правопорушень у майбутньому	
Наявність життєвих цілей	
Демонстрація здатності долати труднощі, протистояти впливу негативних факторів	
Стабільна сильна підтримка сім'ї/близькі стосунки з одним із батьків	
Позитивне/просоціальне оточення	
Лідерські якості	

ДОДАТОК Б

Картки для індивідуальної роботи «Визначення стадії змін»

(кожне з нижченаведених тверджень має бути оформлено на окремому аркуші – картці, без відповіді)

1. «Мені справді не потрібно проходити програму щодо керування гнівом. Я гніваюсь лише тоді, коли інші люди намагаються вказувати мені, що робити, і я можу контролювати свої емоції, якщо я цього хочу!»

Відповідь: незацікавленість у змінах

2. «За останні шість місяців навіть моя мама почала вважати, що я став поводитися по-іншому. Вона каже, що зараз я не такий злий, як був раніше, і що я більше прислуховуюся до думки інших. Я щасливий і моя мама також. Думаю, я зробив вірний вибір, коли почав працювати над зміною своєї поведінки».

Відповідь: підтримка змін

3. «Я справді не хочу закінчити в колонії, але я маю сумніви, що розмова із консультантом-психологом може мені допомогти».

Відповідь: роздуми про зміни

4. «Я вже працюю над своїм гнівом. Я знаю, що і в подальшому мені знадобиться допомога».

Відповідь: дії

5. «Коли у мене закінчився випробувальний термін, я присягнувся собі, що більше не потраплятим у неприємності. Думаю, настав час змінити щось у моєму житті, інакше я знову повернуся на лаву підсудних».

Відповідь: готовність до змін

6. «Я вдаюся до прийомів, про які дізнався у групі, і вони допомагають мені уникнути гніву та озлобленості. Упродовж місяця я жодного разу не порушив дисципліни. Думаю, у мене вийде продовжувати в тому ж дусі».

Відповідь: дії

7. «Люди завжди намагаються щось змінити у моєму житті. але я й сама знаю, що саме мені потрібно змінити, аби більше сюди не потрапляти. я можу сама про себе подбати. Єдине, що я повинна зробити, то це припинити спілкуватися із своїми старими друзями».

Відповідь: роздуми про зміни

8. «Якщо мене залишать у спокої, то все буде добре... Зі мною все в порядку, я не хочу слухати ваших переконань».

Відповідь: незацікавленість у змінах

9. «Всі, кого я знаю, час від часу покурюють «травку». навіщо робити з цього проблему? Це не проблема для мене».

Відповідь: незацікавленість у змінах

10. «Я щойно завершив проходження програми для наркозалежних і зараз планую розпочати проходження програми керування гнівом. я дізнався чимало нового і познайомився із хорошими людьми. думаю, я на правильному шляху».

Відповідь: підтримка змін

11. «Коли я завершую проходження програми з керування емоціями, я планую розпочати проходження іншої програми, яка допоможе мені на шляху змін».

Відповідь: дії

12. «Єдині людині, які, наскільки мені відомо, не вживають алкоголь на вечірках – це ті, яких туди ніколи і не запрошують. якщо я зробив одну дурну помилку, то це не означає, що у мене є проблема».

Відповідь: незацікавленість у змінах

13. «Мій інспектор вважає, що мені необхідно пройти програму для наркозалежних. я переживаю з цього приводу, але я хочу, аби все було по-іншому, коли у мене закінчиться випробувальний термін».

Відповідь: роздуми про зміни

14. «Ніхто не постраждав, тож навіщо через це піднімати стільки шуму? я нічого такого не зробив і я не бачу у цьому проблеми».

Відповідь: незацікавленість у змінах

15. «Майже всі, кого я знаю, зробили у своєму житті щось незаконне. Це життя!»

Відповідь: незацікавленість у змінах

ДОДАТОК В

ІНДИВІДУАЛЬНИЙ ПЛАН РОБОТИ (стосовно неповнолітнього суб'єкта пробації)

3

 _____
 (прізвище, ім'я та по батькові неповнолітнього суб'єкта пробації)

I. КАРТА ПЕРІОДИЧНОГО ПРОВЕДЕННЯ ОЦІНКИ РИЗИКУ ВЧИНЕННЯ ПОВТОРНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

Категорії ризику, визначені за результатами оцінки		Дата проведення оцінки: _____		Дата проведення оцінки: _____		Дата проведення оцінки: _____		
		Рівень виявленої криміногенної потреби	Рівень мотивації на час проведення оцінки	Рівень виявленої криміногенної потреби	Рівень мотивації на час проведення оцінки	Рівень виявленої криміногенної потреби	Рівень мотивації на час проведення оцінки	
2.1.	Стосунки в сім'ї	*	**					
2.2.	Освіта, навчання і працевлаштування							
2.3.	Дозвілля та відпочинок							
2.4.	Стосунки з друзями та однолітками							
2.5.	Вживання психоактивних речовин							
2.6.	Особисті якості та поведінка							
2.7.	Ставлення до правопорушень							
Підсумок криміногенних факторів	Низький	***						
	Середній							
	Високий							
Фактори сприйняття та захисту, які змінилися під час перебування на обліку та впливають на хід індивідуальної роботи з неповнолітнім суб'єктом пробації								
Дата проведення оцінки	(коментар щодо змін, які відбулися в особистісних, ситуативних факторах сприйняття та факторах захисту)							
Дата проведення оцінки								
Дата проведення оцінки								
Відповідальна особа уповноваженого органу з питань пробації								
				_____				
				(підпис)	_____			
				(посада, прізвище, ініціали)				

*Робиться відмітка літерою «Н» у разі низького рівня категорії ризику, «С» - середнього, «В» - високого відповідно до таблиці «Підсумок криміногенних факторів та рівнів ризику» форми оцінки ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення особами, які вчинили кримінальні правопорушення (обвинувачуються у вчиненні кримінальних правопорушень) у віці 14-18 років (додатково після літери зазначається цифрами сума балів);

**Робиться відмітка літерою «Н» при поточному рівні мотивації неповнолітньої особи - «Незацікавленість у змінах», «Р» - «Роздуми про зміни», «Г» - «Готовність до змін», «Д» - «Дія» та «П» - «Підтримка змін».

*** Відмічається знаком «+» відповідний рівень ризику вчинення повторного кримінального правопорушення, встановлений за результатами оцінки.

II. ДОТРИМАННЯ ОБОВ'ЯЗКІВ, ВИЗНАЧЕНИХ ЗАКОНОМ ТА ПОКЛАДЕНИХ СУДОМ

Обов'язок, покладений судом	Результат виконання

III. ВИРІШЕННЯ КРИМІНОГЕННИХ ПОТРЕБ І ДОСЯГНЕННЯ ПОЗИТИВНИХ ЗМІН

Виявлена криміногенна потреба за результатами оцінки, з числа зазначених у п. 2.1-2.7	Конкретне завдання впливу на криміногенну потребу	Заходи	Термін виконання	Виконавець: працівник пробації/ неповнолітній суб'єкт пробації (зазначити потрібне)	Залучене підприємство, установа, організація відповідно до Банку ресурсів	Результат виконання

Дата складання: _____

З індивідуальним планом роботи ознайомлені:

Неповнолітній суб'єкт пробації _____
 (підпис) (прізвище, ініціали суб'єкта пробації)

Один з батьків або інший законний представник неповнолітнього суб'єкта пробації _____
(підпис) (прізвище, ініціали)

Відповідальна особа уповноваженого органу з питань пробації _____
(підпис) (посада, прізвище, ініціали)

IV. РЕЗУЛЬТАТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПЛАНУ, РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ПОДАЛЬШОЇ РОБОТИ

Заходи щодо вирішення криміногенних потреб та досягнення позитивних змін станом на _____ (дата)	
☐ виконані повністю у визначені терміни, достроково, із затримкою (необхідне підкреслити)	
☐ виконані частково	
☐ не виконані	
Заходи виконані частково або не виконані з причин:	
☐ зі змінами в житті неповнолітнього суб'єкта пробації	(вказати, які саме зміни відбулися)
☐ втратою актуальності щодо виконання заходів	(вказати причини, що зумовили втрату актуальності)
☐ відсутністю мотивації у неповнолітнього суб'єкта пробації до виконання заходів	(вказати причини, що зумовили відсутність мотивації)
☐ відсутністю підтримки батьків або законних представників щодо виконання заходів, визначених в індивідуальному плані роботи	(вказати причини)
☐ інші причини	(вказати, які саме)
Рекомендації щодо подальшої роботи:	
☐ визначення нових завдань впливу на криміногенну потребу ☐ визначення додаткових заходів для виконання завдань впливу на криміногенну потребу ☐ лише контроль за виконанням обов'язків (актуальним є забезпечити заходи щодо контролю за виконанням обов'язків, визначених законом та покладених судом) ☐ інші рекомендації (вказати, що саме, наприклад, зменшити/збільшити частоту явок на реєстрацію, залучити до участі у тренінгах/заняттях/заходах корекційного та інформаційно-просвітницького спрямування, залучити до роботи підприємства, установи, організації, тощо)	

Оберіть необхідне:

- З висновками та рекомендаціями неповнолітній ознайомлений та згоден
- З висновками та рекомендаціями неповнолітній ознайомлений та не погоджується зі змістом
- Неповнолітній відмовився ознайомлюватися з висновками та рекомендаціями

Неповнолітній суб'єкт пробації _____
(підпис) (прізвище, ініціали)

Оберіть необхідне:

- З висновками та рекомендаціями один з батьків або інший законний представник неповнолітнього суб'єкта пробації ознайомлений та згодний
- З висновками та рекомендаціями один з батьків або інший законний представник неповнолітнього суб'єкта пробації ознайомлений та не погоджується зі змістом
- Один з батьків або інший законний представник неповнолітнього суб'єкта пробації відмовляється ознайомлюватися з висновками та рекомендаціями

Один із батьків або інший законний представник неповнолітнього суб'єкта пробації _____
(підпис) (прізвище, ініціали)

Відповідальна особа уповноваженого органу з питань пробації _____
(підпис) (посада, прізвище, ініціали)